

—
WRITERS ON WRITING

Ісабель Альєнде

Жінки душі моєї

Переклад Галини Грабовської

*La traducción de esta obra ha recibido una ayuda
del Ministerio de Cultura y Deporte de España*

*Переклад цього твору здійснено
за підтримки Міністерства культури і спорту Іспанії*

GOBIERNO
DE ESPAÑA

MINISTERIO
DE CULTURA
Y DEPORTE

DIRECCION GENERAL
DEL LIBRO
Y FOMENTO DE LA LECTURA

Isabel Allende

Mujeres del alma mía

*Sobre el amor impaciente,
la vida larga y las brujas buenas*

PLAZA JANÉS

Ісабель Альєнде

ЖІНКИ ДУШІ МОЄЇ

*Про нетерплячу любов,
довге життя і добрих чаклунок*

*З іспанської переклала
Галина Грабовська*

ВИДАВНИЦТВО АНЕТТИ АНТОНЕНКО
ЛЬВІВ

УДК 821.134.2
А-56

Ісабель Альєнде
ЖІНКИ ДУШІ МОЄЇ

Про нетерплячу любов, довге життя і добрих чаклунок

Есе

З іспанської переклала Галина Грабовська

Перекладено за виданням:

Isabel Allende

MUJERES DEL ALMA MÍA

Sobre el amor impaciente, la vida larga y las brujas buenas

ISBN 978-84-01-02366-8

© 2020, *Isabel Allende*

© 2020, *Penguin Random House Grupo Editorial, S. A. U.*

Travessera de Gràcia, 47-49. 08021 Barcelona

Ісабель Альєнде поринає у спогади і пропонує нам зворушливу книжку про її ставлення до фемінізму і того факту, що вона є жінкою. «Кожен прожитий рік і кожна зморшка розповідають мою історію», — велика чилійська письменниця запрошує нас супроводити її у хвилюючій мандрівці, в якій переглядає свою життєтворчість. Розповідає про дуже важливих у її житті жінок: рідних Панчіту, Паулу, літагента Кармен Бальсельс, за якими тужить; видатних письменниць, бунтарок у мистецтві, зокрема Вірджинію Вулф, Маргарет Етвуд та Ів Енслер; а ще безіменних жінок, які пережили насильство, однак, сповнені гідності та відваги, підводяться і йдуть уперед. Усіх тих, хто незмінно супроводжував її по життю та надихають: жінки її душі. Вона міркує про рух #MeToo, про нещодавні соціальні заворушення в її рідній країні і про тривожну ситуацію, в якій усі ми живемо з приходом пандемії. І все це — не втрачаючи тієї характерної для неї пристрасності до життя і наполягаючи, що попри вік завжди є час для любові. Хай там що, доросле життя треба проживати, відчувати і насолоджуватися ним на повну силу.

Усі права застережені. Жодну частину цього видання не можна перевидавати, перекладати, зберігати в пошукових системах або передавати у будь-якій формі та будь-яким засобом (електронним, механічним, фотокопіюванням або іншим) без попередньої письмової згоди на це **ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко».**

© Isabel Allende, 2020

ISBN 978-617-7654-58-1

© Галина Грабовська, український переклад, 2021

ISBN 978-617-7654-08-6

© Григорій Латник, український переклад, поезії, 2021

(Серія «Writers on Writing») © «Видавництво Анетти Антоненко», 2021

*Панчіті, Паулі, Лорі, Мані, Ніколь
та іншим надзвичайним жінкам
мого життя*

Я не перебільшую, коли кажу, що була феміністкою із садочка, ще до того, як про це поняття дізналися в моїй родині. Я народилася 1942 року, тож ми говоримо про сиву давнину. Гадаю, моєму бунтарству проти чоловічої влади поклала початок ситуація моєї матері Панчіти, яку чоловік покинув у Перу з двома дрібними дітьми і немовлям на руках. Це змусило Панчіту шукати притулку в домі її батьків у Чилі, де я провела перші роки свого дитинства.

Дім моїх дідуся і бабусі в кварталі Провіденсія у Сантьяго, тоді ще житловий, а нині лабіринт офісів і крамниць, був великий і потворний, то було чудовисько з цементу: кімнати з високими стелями, протяги, кіптява від газових печей на стінах, важкі портъери із червоного плюшу, іспанські меблі, зроблені так, щоб протривали вік, жахливі портрети покійних родичів і стоси запорошених книжок. Фасад будинку був благородний. Вітальні, бібліотеці та їдальні хтось постарався надати печатку вишуканості, але користувалися ними дуже мало. Решта дому була безладним царством моєї бабусі, дітей (двох моїх братів і мене), хатніх робітниць, двох-трьох псів невизначеної породи і напівдиких котів, які безконтрольно плодилися за льодовнею; куховарка топила кошенят у діжці в дворі.

Радість і світло того дому зникли з мого життя із передчасною смертю моєї бабусі. Пригадую своє дитинство як період страху і темряви.

Чого я боялась? Що моя мати помре і ми опинимося в сиротинці, що мене вкрадуть цигани, що мені у дзеркалі покажеться дідько — гадаю, продовжувати не треба. Я вдячна тому нещасному дитинству, бо воно дало мені матеріал для писання. Не знаю, як викручуються письменники, які мали приємне дитинство у нормальному родинному домі.

У дуже ранньому дитинстві я усвідомила, що моя мати перебуває у невідгідному становищі, як порівнювати з чоловіками нашої родини. Вона вийшла заміж супроти волі своїх батьків, зазнала фіаско, як її й попереджали, анулювала свій шлюб, бо то був єдиний можливий вихід у тій країні, де розлучення легалізували лише 2004 року. Працювати вона не була навчена, не мала ні грошей, ні свободи і стала мішенню для злих язиків, бо, крім того, що розлучилася з чоловіком, була молодою, гарною і кокетливою.

Моє роздратування чоловічим шовінізмом почалося в роки дитинства, коли я бачила у своїй матері і хатніх служницях жертв — підлеглих, беззахисних і безсловесних: перша — тому що кинула виклик умовам, інші — тому що були бідними. Звісно, нічого з цього я тоді не розуміла, це пояснення я сформулювала у п'ятдесят років під час терапії, та попри те, що не змогла б його мотивувати, почуття фрустрації було настільки сильним, що назавжди залишило на мені печать одержимості справедливістю і звіряче несприйняття чоловічого шовінізму. Ця досада була аномальною в моїй родині, яка вважалася інтелектуальною і сучасною, та за нинішніми мірками була відверто палеолітичною.

Панчіта консультувалася не з одним лікарем, аби з'ясувати, що зі мною діється: може, її доньку мучать кольки чи в неї солітер. Моя вперта і непокірна вдача, яка в моїх братах приймалася як обов'язкова умова маскулітності, у мене була патологією. Чи не так буває майже завжди? Дівчаткам відмовляють у праві злитися і тупати ногами. В Чилі були психологи, можливо, навіть дитячі психологи, але цей засіб у ту епоху домінування різних табу признався для безнадійних безумців, а в моїй родині до нього не вдавалися навіть у таких випадках: наших душевнохворих тримали вдома, та й усе. Моя мати благала мене бути

стриманішою. «Не знаю, звідки ти набралася цих ідей, тебе ославлять як бабохлопа», — сказала вона мені якось, не пояснивши значення того дивного слова.

Вона мала рацію, коли непокоїлася. У шість років мене за непослух вигнали німецькі монахині — то була наче прелюдія до мого майбутнього життєвого шляху. Мені спадає на думку, що справжньою причиною було те, що Панчіта юридично була незаміжньою матір'ю трьох дітей. Це не мало би скандалізувати монашок, позаяк більшість дітей у Чилі народжуються поза шлюбом, але то не був типовий випадок у тому суспільному класі, до якого належали учениці тієї школи.

Не одне десятиріччя я думала про свою матір як про жертву, та досягнула, що жертва за означенням — це той, хто не панує над обставинами свого життя, не контролює їх, і, гадаю, то не був її випадок. Моя мати і справді виглядала загнаною, вразливою, іноді зневіреною, але згодом її ситуація змінилася, коли вона зійшлася з моїм вітчимом і вони стали мандрувати. Вона могла би боротися, щоби бути незалежнішою, зробити своє життя таким, якого бажала, і розвинути свій величезний потенціал замість того, щоб скоритися, але моя думка мало важить, бо я належу до покоління фемінізму і мала можливості, яких у неї не було.

Уп'ятдесят років на терапії я збагнула ще одну річ: відсутність батька у моєму дитинстві, либонь, також сприяла моєму бунтарству. Я далеко не відразу прийняла дядька Рамона — як я завжди називала чоловіка, з яким Панчіта зійшлася, коли мені було приблизно одинадцять років, — і зрозуміла, що не могла мати кращого батька, ніж він. І це усвідомила, коли народилася моя донька Паула і його, наче блискавка, вразила любов до неї (почуття було взаємним): я вперше побачила ніжний, сентиментальний і грайливий бік свого вітчима, якому я оголосила війну. Отроцтво я провела, ненавидючи його і ставлячи під сумнів його авторитет, та позаяк він був нездоланим оптимістом, то навіть не помітив цього. На його думку, я завжди була зразковою донькою. Дядько Рамон мав таку діряву пам'ять на все погане, що у старості називав мене Анхелікою (це моє друге ім'я), і казав, щоб я спала на боці, аби не прим'яти крила. Він повторював це до кінця своїх днів, коли деменція і втома від життя зробили його тінню того, ким він був.

Із часом дядько Рамон став моїм найліпшим другом і наперсником. Він був веселим, владним, гордим і мачистом, хоча й заперечував це, аргументуючи, що поштивішого із жінками, ніж він, нема нікого. Я так і не зуміла до кінця пояснити йому, у чому полягає його жахливий мачизм.

Він покинув свою жінку, з якою мав четверо дітей, і так і не анулював свій шлюб, що дозволило би йому узаконити стосунки з моєю матір'ю, але це не завадило їм прожити разом майже сімдесят років — спочатку зі скандалом і плітками, та згодом мало хто заперечував їхній союз, бо звичаї зробилися менше строгими і через відсутність можливості розлучитися пари сходилися і розходилися без бюрократії.

Панчіта досадувала на вади свого благовірного так само, як захоплювалася його чеснотами. Вона прийняла роль покірної і часом розлученої дружини через кохання і тому що почувалася неспроможною рости своїх дітей одна. Підтримка і захист мали свою неодмінну ціну.

За своїм біологічним батьком я ніколи не тужила і мені не хотілося про нього знати. Щоб його шлюб із Панчітою визнали недійсним, він висунув їй умову, що ніколи не займатиметься дітьми, і довів її до тої крайності, що вже ніколи з нами не бачився. Коли його ім'я зрідка згадували в родині — то була тема, яку всі оминали, — мою матір мучила люта мігрень. Мені сказали тільки, що він був напрочуд розумний і дуже мене любив, давав мені слухати класичну музику і показував книжки про мистецтво, тож у два роки я розрізняла художників: він казав мені «Моне» чи «Ренуар» — і я знаходила їх на відповідній сторінці. Мені в це не віриться. Я не змогла б зробити це зараз при здоровому розумі та ясній пам'яті. У кожному разі, позаяк це буцімто відбувалося, коли мені не було ще й трьох років, я цього не пам'ятаю, але те, що батько раптом нас покинув, позначилось на мені. Як могла я вірити чоловікам, які одного дня тебе люблять, а наступного зникають?

Те, що батько нас відцурався, не є чимось винятковим. У Чилі основою родини і громади є жінка, особливо у робітничому класі, де батьки приходять і відходять і часто зникають, не згадуючи потім про дітей. Натомість матері є деревами з міцним корінням. Вони займаються своїми дітьми, а за необхідності ще й чужими. Жінки є такими

сильними й організованими, що кажуть, ніби в Чилі існує матриархат, і навіть найбільші мракобіси повторюють це, не червоніючи, однак це далеке від істини. Чоловіки контролюють політичну та економічну владу, ухвалюють закони і застосовують їх на свій розсуд, а коли цього недостатньо, втручається Церква з її звичним патріархальним штампом. Жінки верховодять лише в родині... іноді.

Недавно під час одного з тих інтерв'ю, які мене нервують, бо полягають у бомбардуванні банальними запитаннями, на які треба притьмом відповідати, як на мудрований психологічний тест, мені довелося за дві секунди вирішити, з яким персонажем із моїх романів я хотіла би повечеряти. Якби мене запитали, з якою людиною я хотіла би повечеряти, я б одразу сказала: з моєю донькою Паулою, з моєю матір'ю Панчітою — двома духами, які завжди витають довкруг мене, але того разу йшлося про літературну постать. Я не змогла відразу відповісти, як того вимагав інтерв'юер, бо написала понад двадцять книжок і хотіла би повечеряти майже зі всіма моїми протагоністами — як жінками, так і чоловіками, та коли мала час подумати, то вирішила, що запросила би Елізу Соммерс, дівчину з «Доньки фортуни». Коли 1999 року я поїхала в Іспанію з нагоди виходу цієї книжки, один меткий журналіст сказав мені, що мій роман є алегорією фемінізму. Він мав рацію, хоча насправді я про це не думала.

У середині XIX сторіччя, у розпал вікторіанських часів, Еліза Соммерс була юною дівчиною, затягнутою в корсет, замкненою у своєму домі, малоосвіченою і без права голосу, її призначенням було вийти заміж і народити дітей, але вона покинула безпечність рідного дому і помандрувала з Чилі до Каліфорнії з її золотою лихоманкою. Щоб вижити,

вона перевдяглася чоловіком і навчилася захищати себе сама у гіпермаскулінному середовищі жадібності, амбіцій і насильства. Подолавши численні перешкоди і небезпеки, вона змогла знову вбратися як жінка, але відтоді ніколи не вдягала корсет. Вона здобула свободу і вже б ніколи її не зреклася.

Життєвий шлях Елізи і справді можна було б порівняти з емансипацією жінок, які взяли штурмом світ чоловіків. Ми мусили діяти, як вони, навчитися їхньої тактики і конкурувати з ними. Я пам'ятаю часи, коли канцеляристи, аби їх сприймали всерйоз, йшли на роботу в штанях, піджаках, а деякі — в краватках. Це вже не потрібно, ми можемо застосовувати нашу силу, з огляду на жіночність. Як Еліза, ми здобули свободу і продовжуємо боротися, щоб її зберегти, розширити і зробити так, щоб вона дійшла до всіх жінок. Я хотіла б розповісти це Елізі, якби вона прийшла зі мною повечеряти.

Фемінізм часто лякає, бо здається дуже радикальним або інтерпретується як ненависть до чоловіка, тому перш ніж продовжити, я повинна з'ясувати це для деяких моїх читачок. Почнімо з терміна «патріархат».

Моє визначення терміна «патріархат», мабуть, трохи різниться від того, яке дає Вікіпедія чи словник Королівської академії. Первісно він означав абсолютну перевагу чоловіка над жінкою, над іншими видами і природою, але феміністичний рух похитнув цю абсолютну владу в деяких аспектах, хоча в інших вона залишається такою самою, якою була тисячі років тому. Попри те, що багато дискримінаційних законів змінилися, патріархат залишається домінуючою системою політичного, економічного, культурного і релігійного гніту, яка наділяє владою і привілеями чоловічу стать. Окрім мізогінії — неприязні до жінок, — ця система містить різні форми виключення та агресії: расизм, гомофобію, класизм, ксенофобію, нетерпимість до інших ідей та людей, які є відмінними. Патріархат нав'язується з допомогою агресії, вимагає покори і карає того, хто наважується кинути йому виклик.

А в чому полягає мій фемінізм? Це не те, що ми маємо між ніг, а те, що в нас поміж двох вух. Це філософська позиція і повстання проти влади чоловіків. Це спосіб розуміти людські стосунки і бачити світ, це ставка на справедли-

вість, боротьба за емансипацію жінок, геїв, лесбійок, квір (ЛГБТК+), усіх, хто пригнічений системою, та інших, хто бажає приєднатися. «Ласкаво просимо», — як сказала би нинішня молодь: що нас більше, то краще.

В юності я боролася за рівність, хотіла брати участь у чоловічій грі, але коли прийшла зрілість, я зрозуміла, що та гра є божевіллям, вона руйнує планету і моральну структуру людства. Йдеться не про те, аби перечити лиху, а про те, щоб виправити його. Звісно, цей рух стикається з потужними реакційними силами, як-от фундаменталізм, фашизм, традиція та багатьма іншими. Мені стає прикро, коли я пересвідчуюсь, що серед цих опозиційних сил є так багато жінок, які бояться змін і не можуть уявити собі іншого майбутнього.

Патріархат є скам'янілим. Фемінізм — як океан, він плинний, могутній, глибокий і охоплює безконечну складність життя, він буруниться хвилями, течіями, морями, а іноді страшними штормами. Як океан, фемінізм не стихає.

О ні, сумирною ти не гарніша.
Чудовою ти є у боротьбі,
коли своє ти захищаєш,
коли ти не мовчиш
й слова твої кусають,
коли вуста ти розтуляєш
і все тоді спалахує довкрузь.

О ні, сумирною ти не гарніша,
а тільки трохи нежива,
й коли про тебе я щось знаю –
це що нікого я не бачив,
хто так хотів би жити.

Кричачи.

Мігель Гане, «Палай»

Зюності я усвідомила, що мушу дбати про свою матір і якомога скорше почати утримувати себе сама. Це відчуття посилив у мені дідусь, який, будучи незаперечним патріархом моєї родини, розумів неvigідне становище жінки і хотів дати мені знаряддя, аби я ніколи не мусила від когось залежати. Перші вісім років свого життя я провела під його опікою і знову стала жити з ним у шістнадцять років, коли дядько Рамон відіслав мене і моїх братів назад у Чилі. Ми жили в Лівані, де він був консулом, коли у 1958 році політична і релігійна криза загрожувала ввергнути країну в громадянську війну. Мої брати поїхали у військову школу до Сантьяго, а я — у дім свого дідуся.

Мій неньо Агустін почав працювати, коли мав чотирнадцять років, через смерть його батька, який залишив родину без засобів до існування. Для нього життя складалося з дисципліни, праці і відповідальності. Він високо ніс голову: честь понад усе. Я виросла в стоїчній школі: уникати будь-якого показного блиску і марнотратства, не нарікати, терпіти, виконувати, не просити і не сподіватися нічого, самій давати собі раду, допомагати і бути корисною іншим, не виставляючи це напоказ.

Я кілька разів чула від нього цю розповідь: був собі чоловік, що мав єдиного сина, якого любив усією душею. Коли хлопцеві виповнилося дванадцять років, батько ска-

зав йому не зважати на страх і скочити з балкона другого поверху, бо він його спіймає унизу. Син послухав, та батько, склавши руки, дозволив, аби син зламав собі декілька кісток, гепнувшись у патіо. Мораль цієї жорстокої байки така: не треба нікому ввірятися, навіть батькові.

Попри його суворість, мого дідуся дуже любили за його щедрість і беззастережну допомогу ближньому. Я його обожнювала. Пригадую його сиву чуприну, те, як він голосно сміявся, показуючи жовті зуби, його покручені артритом руки, збитошне почуття гумору і той незаперечний факт, якого, втім, ніколи не визнавали, що я була його улюбленою онукою. Без сумніву, він хотів би, щоб я була хлопцем, однак полюбив мене попри мій гендер, бо я нагадувала йому його дружину, мою бабусю Ісабель, від якої у мене ім'я і вираз очей.

Вотроцтві стало очевидним, що я нікуди не вписуюся, і моєму бідолашному дідусеві довелося зі мною повозитися. Річ не в тім, що я була лінива чи зухвала, навпаки: я дуже добре вчилася і без протесту улягала правилам співіснування, але жила, перебуваючи у постійному стані стримуваної люті, яка проявлялася не в удаваних істериках чи гриманні дверима, а у вічному осудливому мовчанні. Я була клубком комплексів: почувалася негарною, слабкою, непомітною, бранкою нікчемного сьогодення і дуже самотньою. Я не належала до жодного гурту; чулася іншою і відринutoю. Боролася із самотністю, запоем читаючи і щоденно пишучи своїй матері, яка з Лівану подалася до Туреччини. Вона також безперервно мені писала, і нас не обходило, що листи йдуть цілими тижнями. Так почалося листування, яке ми завжди підтримували.

Я з дитинства гостро переживала всяку існуючу на світі кривду. Пригадую, коли була малою, хатні робітничі працювали від зорі до зорі, рідко мали вільний день, заробляли як кіт наплакав, спали в комірках без вікон, де з меблів були тільки вбоге ліжко і розхитаний комод. (Було то у сорокових і п'ятдесятих роках, тепер у Чилі вже, ясна річ, не так). В отроцтві моя турбота про справедливість настільки посилилася, що коли інші дівчата цікавилися своєю зовнішністю і тим, як підчепити хлопців, я про-

повідувала соціалізм і фемінізм. Тож недарма у мене не було подруг. Мене обурювала нерівність, яка у Чилі була колосальною в тому, що стосувалося соціального класу, можливостей і прибутків.

Найгіршою є дискримінація бідних (завжди так є), але мене більше гнітила та, яку терпіли жінки, бо мені здавалося, що з убогості іноді можна вийти, але з визначеного гендером становища — ніколи. Тоді нікому й не снилася можливість змінити стать. Хоча у нас завжди були борчині, які домагалися права голосу для жінок та інших прав, поліпшували освіту і займалися політикою, охороною здоров'я, науками і мистецтвами, нам було ще далеко до феміністичних рухів в Європі і Сполучених Штатах. Ніхто в моєму оточенні не говорив про становище жінки: ні у нас вдома, ні в школі, ні в пресі, тож я не знаю, звідки в мене взялися ті поняття у той час.

Дозвольте мені зробити короткий відступ про нерівність. До 2019 року Чилі вважалася оазою Латинської Америки, процвітаючою і стабільною країною на континенті, який потрясають політичні струси і насильство. 18 жовтня того року для країни і світу став несподіванкою вибух народного гніву. Оптимістичні економічні дані не показували ані розподілу ресурсів, ані того факту, що нерівність у Чилі є однією з найвищих у світі. Економічна модель крайнього неолібералізму, впроваджена диктатурою генерала Піночета у сімдесяті і вісімдесяті роки, приватизувала майже все, включно з такими базовими послугами, як питна вода, і дала карт-бланш капіталу, тоді як робоча сила була жорстко пригнічена. Це породило економічний бум на певний час і уможливило бурхливе збагачення небагатьох, тоді як решта населення заледве виживає у кредит. Бідність і справді зменшилася: менш ніж на 10%, але ця цифра не показує прихованої масштабної бідності нижчого середнього класу, робітничого класу і пенсіонерів, які отримують жалюгідні пенсії. Невдоволення накопичувалося понад тридцять років.

У наступні після жовтня місяці 2019 року мільйони людей вийшли на вулиці всіх важливих міст країни з протестами — спочатку в мирній формі, та невдовзі почалися акти вандалізму. Поліція реагувала з небаченою із часів диктатури жорстокістю.

До протестного руху, який не мав очевидних лідерів і не був пов'язаний з політичними партіями, поступово приєднувалися різні прошарки суспільства, які висували свої власні вимоги: від тубільних народів аж до студентів, профспілок, професійних шкіл тощо і, ясна річ, феміністок.

«**Т**и накличеш на себе багато агресії і дорого заплатиш за свої ідеї», — занепокоєно остерігала мене мати. З моїм характером я ніколи не знайду собі чоловіка, а залишитися старою дівкою — найгірша доля; це тавро ставилося, починаючи приблизно з двадцяти п'яти років. Треба було квапитися. Ми намагалися заарканити нареченого і скоренько вийти заміж — перш ніж спритніші дівчата урвуть собі найкращі партії. «Чоловічий шовінізм мені також бридкий, Ісабель, та що тут вдієш, світ так влаштовано, він завжди таким був», — казала мені Панчіта. Я багато читала і з книжок знала, що світ постійно змінюється і людство еволюціонує, але зміни не приходять самі, їх отримують у важкій боротьбі.

Я є нетерплячою; тепер розумію, що хотіла прищепити своїй матері фемінізм проти її волі, не беручи до уваги, що вона з іншої епохи. Я належу до перехідного покоління між нашими матерями і нашими доньками і внучками, покоління, яке виобразило і дало імпульс найважливішій революції ХХ сторіччя. Можна було би стверджувати, що російська революція 1917 року була найпомітнішою, але феміністична революція була глибшою і тривкішою, вона вплинула на половину людства, поширилася і зачепила мільйони людей, вона є найобґрунтованішим сподіванням на те, що цивілізацію, в якій ми живемо, може замінити

інша, більш розвинута. Це захоплювало і лякало мою маму. Її виховали в іншій аксіомі мого неня Агустіна: краще відоме зло, ніж добро, якого не знаєш.

Можливо, у вас склалося враження, що моя мати була однією з тих традиційних матрон, типових для свого соціального середовища і покоління. Це було не так. Панчіта не була звичним зразком жінки з її середовища. Якщо вона боялася за мене, то не тому, що була несміливою чи старомодною, а тому що дуже мене любила і через її особистий досвід. Я впевнена, що вона, сама цього не знаючи, посіяла в мені зерня бунтарства. На відміну від мене, вона не могла жити тим життям, якого би воліла — у селі, в оточенні тварин, малюючи і прогулюючись пагорбами, — а мусила улягати бажанням свого чоловіка, який визначав дипломатичні місця призначення, іноді не порадившись із нею, і нав'язав їй міський і ординарний триб життя. У них було дуже довге, однак конфліктне кохання, серед іншого ще й тому, що його професія мала вимоги, які суперечили її чутливості. Натомість я з ранньої юності була незалежною.

Панчіта народилася на двадцять років раніше, ніж я, і не встигла піднятися на хвилі фемінізму. Вона розуміла ідею і, гадаю, бажала її для самої себе, принаймні в теорії, але це вимагало надто багато зусиль. Це здавалося їй небезпечною утопією, яка врешті приведе мене до краху. Мусило минути майже сорок років, аби вона зрозуміла, що це не тільки не знищило мене, а навпаки — зміцнило і дало змогу зробити майже все те, що я собі намітила. Через мене Панчіта змогла реалізувати деякі свої мрії. Багатьом донькам випало жити життям, яким їхні матері жити не могли.

Водній із наших довгих розмов у зрілому віці, після тривалої боротьби, деяких провалів і певних перемог, я сказала Панчіті, що зазнала достатньо агресії, як вона мене й попереджала, але за кожен отриманий удар я зуміла завдати двох. Я не змогла би жити по-іншому, бо моя дитяча лють із часом тільки посилилася; я так і не прийняла обмежену роль жінки, яку визначили для мене родина, суспільство, культура і релігія. У п'ятнадцять років я назавжди віддалилася від церкви, і не через брак віри в Бога — це прийшло пізніше, — а через мачизм, притаманний усякій релігійній організації. Я не можу бути членом інституції, яка вважає мене людиною другого сорту і чие керівництво, яке завжди складається із чоловіків, силою догми нав'язує свої правила і користає з безкарності.

Я означила себе як жінку по-своєму, у власних термінах, наосліп. Нічого не було ясно, бо я не мала взірців для наслідування доти, доки згодом не почала працювати журналісткою. То не були раціональні і свідомі рішення, мене вів нестримний імпульс. «Ціна, яку я заплатила за феміністичне життя, є справжньою халявою, мамо; я заплатила би у тисячу разів більшу», — запевнила я її.

Настала мить, коли вже було неможливо замовчувати мої ідеї перед дідусем і тоді мене чекала несподіванка. Цей гордий своїм баскським походженням старий католик,

архаїчний, впертий і дивовижний, справжній кабальєро — з тих, хто відсуває стільця і розчиняє двері перед дамами, був скандалізований теоріями своєї навіженої онуки, але принаймні був готовий її слухати, якщо тільки вона не підносила голос: сеньйорита повинна завжди мати добрі манери і почуття власної гідності. Це було більше, ніж можна було сподіватися, і більше, ніж я могла отримати від дядька Рамона, який був на покоління молодший за мого неня Агустіна, та його анітрохи не цікавили нав'язливі ідеї якогось дівчиська і ще менше фемінізм.

Світ дядька Рамона був досконалий: йому добре сиділося на верхньому щаблі курника, тож у нього не було причин оспорювати правила. Освіту він здобув у єзуїтів, і не було для нього більшої приємності, ніж добра суперечка. Доводити, спростовувати, переконувати, перемагати... яка насолода! Зі мною він дискутував про все — від злигоднів біблійного Йова (на його думку — йолопа, на мою — святого чоловіка) до Наполеона (який будив у ньому захват, а мене дратував). Наприкінці він завжди мене посоромлював, бо не було способу перемогти його в інтелектуальному фехтуванні, якого він навчився в єзуїтів. Тема чоловічого шовінізму була йому нецікавою, тож про це ми не говорили.

Якось у Лівані я розповіла дядькові Рамону про Шамілю, дівчину з Пакистану, що жила в інтернаті при моїй школі і плакала, бо на канікулах мусила їхати до своєї родини. У тій англійській школі вчилися різні дівчата: протестантки, католички, маронітки, юдейки і декілька мусульманок, як-от Шаміля. Вона розповіла мені, що її мати померла, а батько відправив її в інтернат далеко від її батьківщини, бо вона була єдиною донькою і він боявся, що вона йому «зіпсується». Один хибний крок доньки став би ганьбою для родини, яку можна було б змити тільки кров'ю. Цнотливість Шамілі була ціннішою, ніж її життя.

Коли вона під наглядом дуеньї приїхала додому, батько, дуже традиційний чоловік, вжахнувся західним звичаям, яких його донька набула в інтернаті. Порядна і чиста дівчина мала ходити з покритою головою, не могла дивитися у вічі, виходити кудись сама, слухати музику, читати або напряду спілкуватися з кимось протилежної статі; вона була власністю свого батька. Шаміля, якій було чотирнадцять, наважилася оспорити рішення видати її заміж за старшого на тридцять років чоловіка, комерсанта, якого вона ніколи не бачила. Їй дали прочухана і тримали під замком два місяці канікул. Побої тривали, доки її волю не було зламано.

Моя подруга вернулася до школи змарніла, із синцями під очима і безмовна, щоб отримати диплом і забрати свої речі; вона стала тінню тієї, ким була раніше. Я звернулася до дядька Рамона, бо мені спало на думку, що для того, аби уникнути своєї долі, Шаміля мусить утекти і попросити притулку в консульстві Чилі. «У жодному разі. Уяви собі міжнародну проблему, яка виникне, якщо мене звинуватять у тому, що я укриваю неповнолітню від її родини, це рівнозначно викраденню. Мене засмучує ситуація твоєї подруги, але ти не можеш їй допомогти. Дякуй, що це не твоя дійсність», — сказав він і далі намагався переконати мене взятися за менш амбіційну справу, ніж зміна культури, яка превалує у Пакистані сторіччями.

Звісно, передчасне і примусове заміжжя досі практикується в Ємені, Пакистані, Індії, Афганістані та в деяких країнах Африки, переважно в сільській місцевості, але це також відбувається в Європі серед іммігрантів і в Сполучених Штатах у деяких релігійних групах — з драматичними фізичними і психологічними наслідками для дівчат. Активістка Стефані Сінклер значну частину свого життя присвятила фотодокументуванню дівчаток,

насилъно виданих заміж за чоловіків, які могли би бути їхніми батьками чи дідами, та інших, які стали матерями у пубертатному віці, до того, як їхні тіла були готовими до вагітності і материнства. (Можете побачити її роботу тут: <https://stephaniesinclair.com>).

На думку мого дідуся, подружні стосунки є простими: чоловік забезпечує, захищає і повеліває, жінка прислуговує, дбає і улягає. Саме тому він стверджував, що шлюб дуже зручний для чоловіків, але є поганою обгородкою для жінок. Для свого часу він був доволі прогресивний: тепер доведено, що двома найбільш задоволеними групами є одружені чоловіки і незаміжні жінки. Того дня, коли вів попід руку свою доньку Панчіту до вівтаря, він єнний раз сказав їй, щоби вона не виходила заміж, що ще є час повернутися до виходу, лишити з носом нареченого і ввічливо попрощатися з гостями.

Те саме він сказав через два десятиріччя мені, коли я виходила заміж.

Попри такий свій радикальний підхід до питання шлюбу, мій дідусь мав дуже традиційні погляди щодо жіночності. Хто визначає те, що диктують традиція і культура? Звісно, чоловіки, а жінки приймають це, не ставлячи під сумнів. На думку мого дідуся, треба було бути «дамою» за будь-яких обставин. Я не хочу розводитися про те, що означає термін «дама» в моїй родині, бо це складно, досить сказати, що чудовим прикладом могла би стати незворушна, люб'язна і вишукана англійська королева Єлизавета, яка у шістдесяті роки була дуже молодою, але вже поводитися бездоганно, як робить це й решту свого довгого життя.

Гаразд, принаймні на людях. Старому здавалося неналежним, аби жінки — тим паче мого віку — висловлювали свої думки, які, ймовірно, нікого не цікавлять. Мої думки про фемінізм належали до цієї категорії.

У певний спосіб я домоглася, аби він прочитав «Другу статтю» Сімони де Бовуар і статті, які я лишала забути в його домі, а він удавав, що про них не знає, але нишком їх гортав. Мій прозелітизм його нервував, але він терпів мої кулеметні черги про те, як ми, жінки, непомірно страждаємо від бідності, браку охорони здоров'я та освіти, торгівлі людьми, війни, природних катаклізмів і порушення прав людини. «Звідки ти береш ці дані?» — запитував він мене підозріливо. Чесно кажучи, я не знаю, бо мої джерела були обмеженими: до винайдення Google лишалося сорок років.

«Не доводь до шалу неня і дядька Рамона, Ісабель, — просила мене мати. — Усе можна робити витончено і без гармидеру». Але фемінізму без гармидеру нема, як ми переконаємося згодом.

Моєю першою роботою в сімнадцять років стала праця секретарки: я переписувала лісову статистику. На першу зарплату я купила сережки з перлами для мами, а потім почала відкладати гроші на своє заміжжя, бо попри фаталістичні прогнози, я випадково підчепила нареченого. Мігель був студентом інженерії, високим, несміливим і наполовину іноземцем: його мати була англійкою, дідусь німцем і з семи років він жив в інтернаті при англійській школі, де йому силою прищеплювали любов до Великої Британії і вікторіанські чесноти, які мало практикувалися в Чилі.

Я відчайдушно вчепилася в нього, бо він справді був добрим хлопцем, я ж романтична, була закохана і — цілком усупереч своїм феміністичним проповідям — боялася залишитися старою дівою. Мені було двадцять років, коли ми одружилися. Моя мати полегшено зітхнула, а дідусь попередив мого нареченого, що той матиме зі мною багато клопоту, якщо не загнудає мене, як це роблять із кіньми. Мене ж він саркастичним тоном запитав, чи я справді маю намір сповнювати обітницю вірності, поваги і послуху, аж доки смерть нас не розлучить.

У нас із Мігелем було двоє дітей: Паула і Ніколас. Я з усіх сил намагалася виконувати роль дружини і матері. Я не хотіла визнавати, що вмираю з нудьги: мій мозок

перетворювався на суп з локшиною. Я брала на себе сотні завдань і бігала туди-сюди, як затруєна миша — аби не надто багато думати. Я любила свого чоловіка, і перші роки моїх дітей згадую як щасливий час, хоча зсередини мене палив неспокій.

Усе перемінилося для мене в 1967 році, коли я як журналістка почала співпрацю з «Паулою», жіночим/феміністичним журналом, який щойно з'явився на ринку. Його назва не має нічого спільного з моєю донькою: Паула було одним із тих імен, які зненацька стають модними. Його головним редактором була Делія Вергара, молода і гарна журналістка, яка певний час прожила в Європі і мала дуже чітке бачення того, яких публікацій вона хоче і, маючи це на умі, сформувала свою маленьку команду. Цей журнал не дав мені сконати від удушшя фрустрації.

Нас було четверо: четвірка жінок віком двадцять із гаком років, готових потрясти ханжество чилійців. Ми жили у соціально дуже консервативній країні з провінційним менталітетом, де звичаї не надто змінилися з минулого сторіччя. Ми шукали натхнення в журналах і книжках з Європи і Північної Америки. Читали Сильвію Плат і Бетті Фрідан, потім Жермён Грір, Кейт Мілетт та інших письменниць, які допомагали нам відшліфувати наші ідеї і наочно їх подавати.

Я надала перевагу гумору, бо швидко усвідомила, що найбільш зухвалі ідеї є прийнятними, якщо вони викликають усмішку. Так народилася моя колонка «Цивілізуй свого троглодита», яка висміювала чоловічий шовінізм і, за іронією долі, стала дуже популярною серед чоловіків. «Я

маю приятеля, який один-в-один твій троглодит», — казали вони мені. Це завжди був приятель. Натомість деякі читачки часто почувалися загроженими, бо ця колонка потрясла підвалини їхнього домашнього світу.

Уперше я почувалася добре у своїй шкурі. Я не була навіженою одиначкою, мільйони жінок поділяли ті самі тривоги: по інший бік Андських Кордильєр існував рух визволення жінок, і наш журнал мав на меті поширити його у Чилі.

Від тих іноземних інтелектуалок, чиї книжки ми читали, я навчилася, що лють без цілі є марною і навіть шкідливою, я мусила діяти, якщо хотіла змінити стан речей. Журнал «Паула» дав мені можливість перетворити у дію те страшне сум'яття, яке мучило мене з дитинства.

Я могла писати! Існували сотні табу, які ми хотіли зламати на сторінках нашого журналу і які напряду стосувалися жінок: секс, гроші, дискримінаційні закони, наркотики, цнотливість, менопауза, контрацептиви, алкоголізм, аборт, проституція, ревності тощо. Ми ставили під сумнів такі священні поняття, як-от материнство, яке вимагало по-святи і абсолютного самозречення одного члена родини; і виставляли на загальний огляд такі таємниці, як домашнє насильство і жіноча невірність, про яку ніколи не говорилося, це була справа виключно чоловіків, хоча вистачало зробити підрахунок, аби побачити, що жінки так само невірні, як чоловіки, бо якщо ні, то з ким злягалися останні? Невже завжди з однією і тією самою групою волонтерок?

Ми з трьома моїми колежанками писали з ножем у зубах: ми були страшною бандою. Що ми хотіли змінити? Всього-на-всього цілий світ, і з зарозумілістю молодих думали, що це можна зробити за десять чи п'ятнадцять років. Те, про що я говорю, мало місце пів сторіччя тому, і гляньте, де ми досі перебуваємо, однак я не втратила віру в те, що цього можна добитися, і мої тодішні колежанки, які

зараз такі самі старі, як я, також її не втратили. Пробачте мені те, що я вживаю термін «стара», який нині, здається, є пейоративним. Я роблю це навмисно, бо горда з того, що є старою.

Кожен прожитий рік і кожна зморшка розповідають мою історію.

Сильвія Плат, активістка і поетка, казала, що найбільша її трагедія — народитися жінкою. У моєму випадку це було благословенням. Мені випало взяти участь у жіночій революції, яка мірою того, як консолідується, потроху змінює цивілізацію, хоча й поволі, як рак повзе. Що довше я живу, то більше задоволена, що належу до свого гендеру, найбільше через те, що привела на світ Паулу і Ніколаса: цей найважливіший досвід, якого досі не мають чоловіки, визначив моє існування. Найщасливішими миттями мого життя були ті, коли я тримала біля грудей своїх новонароджених дітей. А найболючішим моментом був той, коли я тримала в своїх обіймах вмираючу Паулу.

Мені не завжди подобалося бути жінкою, в дитинстві я хотіла бути чоловіком, бо було очевидно, що в моїх братів майбутнє цікавіше, ніж у мене. Мене підвели гормони, і в дванадцять років у мене намітилася талія, а на ребрах вирости дві сливки; відтак у голові у мене засіла ідея: якщо я не можу бути чоловіком, то принаймні житиму так, наче я ним є. Завдяки наполегливості, зусиллям і щасливій долі мені це вдалося.

Звісно, небагато жінок могли би бути так само задоволені своїм становищем жінки, як я, бо зазнають безконечної несправедливості, наче це Боже прокляття, та виявляється, більшості з нас подобається бути жінкою — попри усе. Аль-

тернатива здається нам гіршою. На щастя, росте кількість жінок, яким вдається здолати нав'язані їм обмеження. Для цього потрібне ясне бачення, пристрасне серце і героїчна воля, аби протистояти втомі і поразкам, які чекатимуть на шляху. Це те, що ми намагаємося виховати у наших дочках та онучках.

Удекількох своїх подруг і знайомих я запитала, чи задоволені вони своїм гендером і чому. Це дразливе питання у наш час, коли поняття гендеру є аморфним, але заради простоти я буду вживати терміни «жінка» і «чоловік». Це запитання породило напрочуд цікаві діалоги, та мушу наголосити, що вибірка ця є дуже обмеженою.

Жінки, з якими я розмовляла, сказали, що їм подобається бути жінкою, бо ми схильні до емпатії, є більш солідарними, ніж чоловіки, і витривалішими. Позаяк ми народжуємо дітей, то виступаємо за життя, а не за знищення. Ми — єдиний можливий порятунок іншої половини людства. Наша місія — підтримувати; руйнувати — це чоловіче завдання.

Не забракло тих, хто спростовував це твердження доводом, що жінки бувають такими ж поганими, як найгірший із чоловіків. Це правда, але найбільшими агресорами є чоловіки. 90% злочинів, пов'язаних з насильством, учинили чоловіки. За будь-яких обставин, як на війні, так і у мирний час, в родинному і професійному колі, вони беруть гору силою, саме чоловіки відповідальні за культуру жадібності і насильства, в якій ми живемо.

Одна сорокарічна жінка послалася на тестостерон, який генерує імпульси агресії, конкуренції і верховенства. Вона розповіла, що її гінеколог прописав їй цей гормон у формі

крему, який втирають у живіт, аби збільшити своє лібідо, але вона мусила відмовитися від нього, бо у неї виросла борода і вона їздила машиною містом з наміром розчавити першого пішохода, який стане їй на дорозі. Вона дійшла висновку, що воліє жити з меншим лібідо, ніж мусити голитися і ходити розлюченою.

У жіночності є певна вільність, казали вони. Чоловіків вчать стримувати емоції, вони зв'язані гамівною сорочкою маскулінності.

Одна з учасниць цього мініопитування сказала, що в чоловіків є матері і ті могли би виховувати їх так, щоб вони були приємнішими. Я нагадала їй, що тільки ми, сучасні феміністки, можемо намагатися формувати менталітет наших дітей. Історично матері не могли протистояти патріархату. Тепер, у XXI сторіччі, жінка в підлеглому становищі, ізольована, без освіти, жертва тисячолітньої традиції мачизму, не може і не знає як змінити звичаї.

Я змогла це зробити. Я не підтримувала мачизм, виховуючи синів, щоб вони командували, а дочок — щоб терпіли. Я зробила це з Паулою і свідомо застосовувала це до Ніколаса. Що я хотіла для моєї доньки? Щоб у неї був вибір і вона жила без страху.

Що я хотіла для свого сина? Щоб він був добрим товаришем жінок, а не супротивником. Я не підпорядкувала своїх дітей такому поширеному у Чилі правилу, коли доньки прислугують чоловікам у родині. Нині я досі ще бачу дівчат, які ростуть, застеляючи ліжка і перучи білизну братам, тож природно, згодом вони поводитимуться як служниці наречених і чоловіків.

Ніколас із колиски засвоїв поняття рівності гендерів, бо якщо я й пропустила дещо, його сестра вбила йому це в голову. Тепер Ніколас бере активну участь в управлінні

моєю фундацією, він щоденно бачить наслідки чоловічого шовінізму і йому доводиться працювати, щоб їх зменшити.

Найпоказовішою була думка, висловлена Єленою, жінкою з Гондурасу, яка раз на тиждень прибирає мій дім. Вона живе зі своїми дітьми в Сполучених Штатах уже двадцять два роки, документів у неї немає, вона майже не розмовляє англійською і боїться, що її у будь-який момент депортують, як це сталося з її чоловіком, однак якось викручується, щоб утримувати свою родину. В Єлени завжди багато роботи, бо вона — найчесніша і найвідповідальніша людина з усіх, кого я знаю. Коли я запитала в неї, чи подобається їй бути жінкою, вона глянула на мене здивовано. «А ким іще я можу бути, пані Ісабель? Такою мене створив Бог, і якщо я нарікатиму, мені це нічого не дасть».

Це маленьке опитування серед моїх приятельок подало мені ідею поставити таке саме питання моїм приятелям. Чи подобається їм бути чоловіком, чи вони воліли би належати до іншого гендеру? Так? Ні? Чому? Але цього би вистачило для наступних п'ятдесяти сторінок, тож доведеться мені зачекати.

Ми живемо в культурі, у значній частині світу сфокусованій на молодості, красі та успіху. Будь-якій жінці важко плавати у цих водах: для більшості це гарантована кораблетроща. Красною наділені майже всі жінки в молодості. Я заледве пережила цей виклик упродовж перших п'ятдесяти років мого життя, коли вважала себе малопривабливою. З ким я себе порівнювала? В журналі «Паула» — з моїми колежанками, які всі були красунями, з модельками, які нас оточували, з учасницями конкурсу «Міс Чилі», який у нас організовували щороку тощо. Про що я, чорт забирай, думала? Згодом мені випало жити у Венесуелі, країні особливо сласних і вродливих жінок; вони перемагають на всіх міжнародних конкурсах краси. Досить показатися на венесуельському пляжі, аби дістати непереборний комплекс неповноцінності.

Неможливо припасуватися до форми, яку нав'язують нам реклама, ринок, мистецтво, засоби комунікації і суспільні звичаї. Культивуючи нашу низьку самооцінку, нам продають товари і нас контролюють. Об'єктивація жінки настільки превалює, що ми вже її не помічаємо, а в молодості вона нас закабальює. Фемінізм не врятував нас від цього рабства. Ми звільняємося лише з віком, коли стаємо невидимими істотами і вже не є предметом бажання, або коли якась трагедія потраєє нас до основ і ставить нас лицем до лица

з головним у житті. Зі мною це сталося у п'ятдесят років, коли померла моя донька Паула. Тому я аплодую молодому фемінізму, який невтомно руйнує стереотипи.

Я відмовляюся капітулювати перед євроцентричним взірцем жіночого ідеалу — молода, біла, висока, струнка тощо, — але схвалюю наш інстинкт оточувати себе красою. Ми прикрашаємо своє тіло і намагаємося прикрасити своє оточення. Ми потребуємо трохи гармонії, ми тчемо барвисті тканини, малюємо мурали на глиняних хижках, займаємося керамікою, різьбою по дереву, шиттям тощо. Ця творчість у жінок називається ремеслом і продається дешево; у чоловіків вона називається мистецтвом і продається дорого — як той банан Мауріціо Каттелана, прикріплений клейкою стрічкою до стіни галереї в Маямі, за ціною 120 тисяч доларів. Намагаючись прикрасити себе, ми дозволяємо спокусити себе флашками чи ілюзією того, що губна помада може поліпшити нашу долю.

Улюдей, як і в інших біологічних видів, самці також марнославні: вони чепуряться, галасують і розправляють пір'я, аби привабити найкращих самок і посяяти своє сім'я. Біологічна потреба розмножуватися є невмолимою. Для цієї мети краса виконує фундаментальну роль.

Одна подруга часто надсилає мені на мобільний телефон зображення екзотичних птахів. Фантазія природи для комбінації кольорів і форм оперення є дивовижною. Крихітний пташок у центральноамериканській сільві переливається всіма кольорами веселки, аби привабити непримітну на вигляд самку. Що барвистішим, яскравішим є самець певного виду, то незугарнішою є самка. Яка іронія еволюції! Коли цей пташок припускає, що десь поблизу є потенційна наречена, він вибирає добре освітлене місце і заходиться ретельно його очищати, прибираючи із землі листя, гілки чи будь-що інше, що могло би з ним конкурувати. Розчистивши і підготувавши сцену, він уможується в її центрі, співає і розпускає чарівне сяюче віяло із зелених пір'їн. Сільва ховається перед красою цього самовдоволеного трубадура.

Ми є чуттєвими створіннями, тріпотимо від звуків, кольорів, запахів, текстур, смаків — усього того, що тішить наші відчуття. Нас зворушує не тільки краса нашої планети,

яка дарує нам того пташка із зеленим віялом, але також і те, що людство може створити. Багато років тому, коли моїм онукам було п'ять, три і два роки відповідно, з мандрівки Азією я привезла доволі об'ємну дерев'яну скриню. Ми відчинили її у вітальні: всередині на соломі лежала фігура з алебастру метрової висоти. То був стриманий, молодий і ставний Будда, який медитував, заплющивши очі. Троє малюків покидали свої іграшки і надовго замовкли, захоплено дивлячись на статую, немов прекрасно розуміли, що перед ними щось надзвичайне. Минуло багато років, але мої внуки і досі вітають Будду щоразу, коли приходять у мій дім.

Після смерті моїх батьків мені випало сумне завдання розібрати обстановку їхнього дому. Моя мати примудрялася купувати меблі, оздоби та цінні предмети у кожному дипломатичному призначенні. Це було нелегко, бо дядько Рамон мусив утримувати чотирьох власних дітей і трьох дітей моєї матері, тому у них завжди було сутужно з гроши-ма. Доводом Панчіти було те, що вишуканість не береться нізвідки і не є дешевою. Кожне придбання призводило до сварки. Всі пожитки цього дому багато мандрували світом, що збільшувало їхню вартість, тож коштували вони цілу фортуну.

Мені дуже подобалося бачити мою матір на сцені, яку вона сама для себе створила, як той пташок із зеленою грудкою. Від неї я успадкувала бажання опоряджати свій дім, але я усвідомлюю, що ніщо не є постійним, усе змінюється, розкладається, розпадається чи вмирає, тому я ні за що не чіпляюся.

Розбираючи речі моїх батьків, я збагнула, що багато з нажитого ними вже не має цінності, бо в сучасному житті немає часу тріпати персидські килими, полірувати срібло або вручну мити кришталі, також немає місця для картин,

роялів чи старовинних меблів. З усього того, про що так дбала моя мати, я залишила собі кілька фотографій, її портрет, написаний у Лімі, коли вона була дуже нещасною молодою жінкою, і старий російський самовар, щоб подавати чай своїм Сестрам вічного безладу — моїм подругам, які утворюють мою погано названу групу молільниць, бо до молитов це не має жодного стосунку.

Двадцятип'ятирічна молода жінка, визнана у колі своєї родини і друзів красуня, достатньо впевнена, аби носити цей титул, сказала мені: «У мене є певна перевага, я висока і перебуваю в кращій формі, ніж жінки в середньому; я приваблива. Проте саме тому я наражаюся на домагання. Коли я була підлітком, один чоловік поглумився наді мною. Сексуальна наруга і приниження тривали понад рік: я його боялася. На щастя, моя родина допомогла мені безоглядно, і так я змогла вийти з тих згубних стосунків. Я була слабкою, недосвідченою і вразливою, винила себе за те, що кокетувала і не зважила ризику».

Я не дала їй збитися на цей утоптаний шлях звинувачувати жертву за дії агресора. З нею це сталося не тому, що вона гарна, а попросту тому, що вона жінка.

Згідно з популярним міфом, ми, жінки, є марнославнішими, ніж чоловіки, бо більше турбуємося про наш зовнішній вигляд, але чоловіче марнославство є значно глибшим і коштовнішим. Гляньте на їхні військові мундири і нагороди, на помпезність і урочистість, з якою вони величаються, крайнощі, до яких вони доходять, аби справити враження на жінок і викликати заздрість в інших чоловіків, на їхні розкішні забавки, як-от автомобілі, на їхні забавки верховенства, як-от зброя. Гадаю, ми можемо зробити висновок, що всі ми: і чоловіки, і жінки, однаковою мірою грішимо марнославством.

Панчіта, моя мати, завжди була вродливою, а це, мусимо визнати, часто є перевагою. Є її фотографії, зроблені у трирічному віці, на яких уже вгадується красуня, якою вона стане, та інші, зроблені, коли їй було за дев'яносто, на яких вона, без сумніву, нею є, але в її родині фізичний аспект не згадували, це вважалося поганим смаком. Нормальним було не вихвалити дітей, аби вони не вирости зарозумілими; якщо вона діставала найкращі оцінки в класі, то тільки виконувала свій обов'язок; якщо вигравала змагання з плавання, то мусила намагатися побити рекорд; якщо дівчинка вдалася гарною, то хвалитися їй нічим, бо це зумовлено її генами. Нічого не було достатньо. Таким було моє дитинство, і це мене напевно підготувало до

життєвих труднощів. Я не чекаю, що мене вихвалитимуть. Коли мої онуки були маленькими, я спробувала застосувати до них чилійський метод виховання, та їхні батьки завадили мені у цьому: вони боялися, що бездушна бабуся травмує малюків.

Панчіта жила, не цінуючи дар краси аж до зрілості, коли, стільки наслухавшись про неї з чужих уст, врешті в неї повірила. Коли я привезла Роджера, мого останнього бойфренда, в Чилі, аби познайомити його з моїми батьками, він був вражений нею і сказав їй, що вона дуже гарна. Панчіта, кивнувши на свого чоловіка, із зітханням відповіла: «Він ніколи мені цього не говорив». Дядько Рамон сухо відказав: «Може, й так, але я перший її побачив».

В останні місяці свого життя, коли вона потребувала помочі у всьому, навіть найінтимнішому, моя мати пояснювала мені, що відмовляється приймати допомогу і бути вдячною за неї. «Коли стаєш залежним, робишся покірним», — зізналася вона. І після паузи, під час якої вона прокручувала в голові сказане, додала: «Але покірність не виключає марнославства». Вона одягалася з усією елегантністю, яку їй дозволяла її знерухомленість, її уся натирала зволожуючим кремом, коли вона вставала і лягала спати, двічі на тиждень приходила перукарка, щоб помити і укласти їй волосся, вона щодня робила макіяж, але дуже скромний, «бо немає нічого сміховиннішого, ніж розмальована стара», — казала вона. У дев'яносто з гаком років вона дивилася у дзеркало із задоволенням. «Я виглядаю непогано — попри завдані віком збитки. Ті кілька моїх подруг, які ще живі, схожі на ігуан».

Від своєї матері я успадкувала марнославство, але багато років таїла його глибоко в своєму нутрі, аж доки зуміла струсити з себе голос мого дідуся, який кепкував із тих, хто намагається бути не тим, ким є. Це включало в себе губну помаду і лак для нігтів, бо ніхто не народжується з червоними устами і нігтями.

У двадцять три роки я вибілила пасма волосся, зробила собі знамениті «пір'ячка», які увійшли тоді в моду. Мій дідусь запитав мене, чи це кіт поцюняв мені на голову. Засоромлена, я не навідувалась до нього декілька днів, доки він не зателефонував, аби дізнатись, що зі мною. Він більше не згадував про моє волосся, і я зрозуміла, що не треба у всьому на нього зважати. Можливо, після цього інциденту я почала плекати марнославство — не як гріх, яким воно було для мого дідуся, а як невинну приємність, яка може бути, якщо не сприймати її всерйоз. Я не шкодую, що відтоді дозволяла її собі, але визнаю, що мені коштувало енергії, часу і грошей переслідувати ідеал, доки я нарешті зрозуміла, що єдино розумним є брати користь із того, що дала мені природа. Цього є небагато.

Я не маю фізичних даних Панчіти, тому моє марнославство вимагає багато дисципліни. Я зриваюся з ліжка на годину раніше, ніж інші мешканці мого дому, аби прийняти душ і «зробити обличчя», бо після сну я схожа на побитого

боксера. Макіяж є моїм найкращим другом, а відповідний одяг допомагає мені приховати обвал деяких загат, які впали і я їх не знаходжу внизу. Я не женуся за модою, бо це ризиковано. На деяких старих фотографіях я виглядаю як на восьмому місяці вагітності, у мініспідниці і з таким начосом на голові, наче на мені дві перуки. Мені не варто гнатися за модою.

Для такої гонористої жінки, як я, старіти важко. Всередині я й далі є спокусницею, але цього ніхто не помічає. Зізнаюсь, що мене трохи ображає ця невидимість, я волюю бути центром уваги. Я хочу і далі бути сексуальною — у певних межах, — і для цього корисно почуватися жаданою, але в моєму віці це дасться нелегко. Загалом сексуальність — це питання гормонів і уяви. Я п'ю пігулки, щоб замінити перші, а друга мене наразі не підводить.

Чому стільки клопотання своїм зовнішнім виглядом? Куди подівся фемінізм? Бо мені це приносить насолоду. Я люблю тканини, кольори, макіяж і щоденну рутину приводити себе до ладу, хоча більшу частину часу я проводжу, замкнувшись у мансарді за писанням. «Мене ніхто не бачить, але я сама себе бачу», — як філософськи казала моя мати, маючи на увазі не лише зовнішній вигляд, але й глибокі аспекти характеру і поведінки. Це мій спосіб кидати виклик старості. Мені дуже допомагає те, що я можу покладатися на закоханого, який бачить мене серцем: для Роджера я є супермоделлю, тільки дуже низенькою.

Із плином років моя ідея сексуальності змінюється. У 1998 році я написала книжку про афродизіяки, таку собі пам'ятку про відчуття, яка, природно, називається «Афродіта». Афродизіяки — це речовини, які збільшують сексуальне бажання і спроможність. До того, як стали популярними такі ліки, як Віагра, вірилося у певні продукти харчування, які буцімто досягають цього ефекту. Добрим прикладом є баклажан: турецькі наречені мусили навчитися готувати десятки рецептів баклажанів, аби гарантувати наснагу свого майбутнього чоловіка до любовних утіх. Гадаю, тепер чоловіки воліють гамбургер.

Афродизіяки розвинулися в таких країнах, як Китай, Персія чи Індія, де чоловік мусив вдовольняти кількох жінок. У Китаї благополуччя держави могло вимірюватися кількістю синів, що їх породжував імператор, для чого в його розпорядженні були сотні молодих наложниць.

Я рік проводила розвідку для цієї книжки, читаючи і шукаючи натхнення в сексшопі, експериментуючи на кухні з рецептами, які посилюють статевий потяг, і пробуєчи страви. Афродизіяки — це як чорна магія. Якщо ви хочете їх застосовувати, то раджу сповістити про це жертву, коли прагнете отримати видимий результат. Я відкрила це для себе з друзями, які приходили у ролі піддослідних кроликів куштувати мої страви. Рецепт давав ефект тільки з тими

гостями, які були належним чином проінформовані, що він посилює статевий потяг. Припускаю, що це було так, бо вони швидко прощалися. Решта про це навіть не знали. Навіювання творить дива.

Раніше я фантазувала про ніч у товаристві Антоніо Бандераса, та зараз ця віддалена можливість здається мені виснажливою. Значно сексуальнішим є після тривалого душу влягтися з Роджером і моїми собаками у добре випрасувану постіль дивитися телевізор. І для цього мені не потрібна шовкова білизна, яка б маскувала мій целюліт.

Коли я написала «Афродіту», мені було п'ятдесят шість років. Нині я не змогла би написати цю книжку, ця тема здається мені пустою, куховарство наганяє на мене нудьгу і я не маю жодного бажання частувати когось афродизіяками. Раніше я часто казала, що не можу написати еротичну книжку, бо ще жива моя мати. Після того, як Панчіта померла, кілька читачок написали мені, прохаючи це зробити. Вибачте, але боюся, що вже пізно, бо моя мати не надто квапилася попроситися з цим світом і зараз еротизм мене цікавить значно менше, ніж ніжність і сміх. Можливо, я би мусила збільшити свою дозу естрогену і почати втирати собі в живіт крем з тестостероном.

Я не хотіла би знову робити ті страшні дурниці, які я робила у віці між тридцятьма і п'ятдесят'ю через сексуальну пристрасть, але й забувати їх не хочу, бо вони — наче відзнаки.

Утім, визнаю, що іноді пристрасне серце потьмарює мені розум. Якщо це не справа, яка мною цілком заволоділа, як-

от правосуддя, захист бідних і тварин і, звісно, фемінізм, майже завжди те, що позбавляє мене розсудливості, це пристрасне кохання. Так було у 1976 році у Венесуелі, коли я закохалася в одного аргентинського музиканта, який утік від так званої «брудної війни» в своїй країні. Я покинула свого доброго чоловіка і двох дітей, щоб поїхати за ним в Іспанію, зазнала страшного розчарування і вернулася до своєї родини з розбитим серцем і підібганим хвостом. Тільки через десять років мої діти пробачили мені цю зраду.

Той гамельнський флейтист — не єдиний коханець, через якого я чинила нерозсудливо. У 1987 році у книжковому турне я познайомила з Віллі, адвокатом з Каліфорнії. Не довго думаючи, я покинула свій дім у Каракасі, попрощалася з дітьми, які вже були дорослими і не потребували мене, і переїхала жити до нього: без речей і без запрошення. Трохи згодом я влаштувала все так, щоб змусити Віллі зі мною одружитися, бо мені потрібна була віза, яка б дозволила привезти моїх дітей у Сполучені Штати.

У моєму віці пристрасть переживається, як у молодості, але перед тим, як вчинити якесь безумство, я його певний час обмірковую: скажімо, два-три дні. Я так само дозволила собі спокуситися у 2016 році, у сімдесят із гаком років, коли переді мною з'явився відповідний чоловік: то був поштовх серця. Цей чоловік мусив стати моїм третім мужем, але я не хочу забігати наперед. Потерпів, я ще розкажу вам про Роджера.

Еротична пристрасть у мені достатньо заспокоїлася і, можливо, якогось дня цілком зникне, бо, кажуть, з роками це стається. Наразі цю можливість обмірковувати не треба: сподіваюся, що коли це станеться, на зміну пристрасті прийде гумор, ніжність і приязні стосунки; так роблять деякі подруги мого віку, які живуть у парі. Я запитую себе, що робити, коли в одного з двох пристрасть холоне

і лібідо гасне раніше, ніж в іншого. Не знаю, коли прийде час, то побачимо.

Емансипація жінки не є несумісною з її жіночністю, я радше думаю, що вони доповнюють одна одну. Вільний дух може бути дуже сексуальним, залежить, як на нього дивитися. Скромно визнаю, що мені за моє довге існування претендентів не бракувало, попри мій фемінізм. Тридцять років тому я здолала менопаузу і досі можу бути сексуальною сам-на-сам, певна річ, із застосуванням певних стратегій. При світлі свічки я можу задурити голову якомусь розтелепі — якщо тільки він вип'є три келихи вина, зніме окуляри і не задкуватиме перед подругою, яка бере на себе ініціативу.

На щастя, стать уже не улягає чітко встановленим правилам чи класифікаціям. Мої онуки запевняють мене, що вони не є бінарними, і коли знайомлять мене зі своїми друзями, я повинна запитувати, який займенник воліє кожен з них. Мені нелегко їх запам'ятовувати, бо я живу в Каліфорнії і англійська є моєю другою мовою, а іноді доводиться узгоджувати дієслово в однині із займенником у множині. Іспанською це складніше, бо іменники і прикметники мають рід.

Уперше займенники під сумнів поставили в колишній Югославії, яка після жакхливих воєн між 1991 і 2006 роками розкололася на шість суверенних республік: Словенію, Хорватію, Боснію і Герцеговину, Чорногорію, Північну Македонію і Сербію. У цій атмосфері війни і крайнього чоловічого шовінізму патріотизм був неподільною сумішшю патріархату, нації і мізогінії. Маскулінність визначалася як сила, влада, насильство і завоювання. Жінок і дівчат із власної групи треба було захищати: вони мали народжувати дітей для нації. Жінок ворога систематично гвалтували і катували з метою запліднити їх і принизити їхніх чоловіків. За найбільш заниженим підрахунком, двадцять тисяч жінок-мусульманок у Боснії були згвалтовані сербами, але ця цифра може бути значно більшою.

По завершенні конфлікту молодь відкинула гендерний поділ, нав'язаний крайнім націоналізмом, відмовилася сортуватися на чоловічу і жіночу стать і замінила займенники на інші, небінарні. У Сполучені Штати і решту Європи ця практика прийшла на кілька років пізніше. В іспанській мові прижилися *elle* і *elles*, а також нейтральне закінчення для іменників і прикметників, наприклад, *amigue* замість *amiga* чи *amigo*. Також у деяких випадках використовується закінчення жіночого роду замість чоловічого, як-от політична партія *Unidas Podemos* замість *Unidos Podemos*. Це складно, але припускаю, що якщо це увійде в практику, ми звикнемо.

Мова є дуже важливою, бо зазвичай вона визначає спосіб нашого мислення. Слова є могутніми. Патріархату вигідно сортувати людей — так легше їх контролювати. Ми автоматично приймаємо, коли нас зараховують до певної категорії гендеру, раси, віку тощо, але багато молодих діють наперекір такому поділу.

Очевидно, що чоловіча і жіноча ролі вийшли з моди, можна вибрати з різних альтернатив відповідно до душевного стану, але я є фатально гетеросексуальною і це дуже обмежує мій вибір: вигідніше було би бути бісексуалкою чи лесбійкою, бо жінки мого віку є цікавішими і старіють гарніше, ніж чоловіки. Думаєте, я перебільшую? Роззирніться довкіл.

Сили обскурантизму, особливо релігійні і традиційні, заперечують право жінки на сексуальність і насолоду. Є багато прикладів цього — від одержимості дівочою перетинкою і жіночою вірністю до калічення геніталій і бурки. Сексуальна жінка лякає чоловіка. Він мусить контролювати її, аби застрахуватися від того, що вона матиме численні стосунки, зможе порівняти його з іншими чи обійтися без нього. Якщо вона шукає насолоду і різноманітність, він не може бути впевнений у своєму батьківстві.

На Заході ці сили обскурантизму мусили відступити, але вони і далі чигають у засідці. Я росла в часи повзучого мачизму, коли сексуальне бажання і проміскуїтет були справою виключно чоловіків. Вважалося, що жінки є від природи цнотливими і їх треба спокушати. Ми не могли сприяти нашому спокушенню, а мусили вдавати, що поступаємося через знемогу, щоб на нас не нависли ярлик «розпусниць». Якщо ми це робили і чоловік «добивався свого», ми починали «дутися» і переходили в категорію «обманутих». Жіночий сексуальний імпульс заперечувався і будь-яка альтернатива гетеросексуальним і моногамним стосункам вважалася збоченням або гріхом.

Йолопи чоловіки,
жінку лаєте даремно,
краще дякували б чемно,
але це вам невтямки:

ваша пристрасть чимала
викликає в ній зневагу,
чом же хочете ви блага,
а штовхаєте до зла?

[...]

То хто більшу мав провину
за кохання, що зблудило:
та, що падає в спокусу,
той, що просить на колінах?

Тож яка погана змага
Більше в цьому винувата:
та, яка грішить за плату,
той, хто платить за розвагу?

Хуана Інес де ла Крус,
«Йолопи-чоловіки»

Усе своє життя я була невиправно романтичною, але любовна пригода в літературі є для мене страшним викликом. Багато років я пишу, так і не розвинувши талант майстринь любовного роману, і знаю, що ніколи цього не досягну. Я намагаюся уявити коханця, якого би жадали мої гетеросексуальні читачки, але цей компендіум чоловічих чеснот мені не дається. Вважається, що ідеал є вродливим, сильним, багатим чи впливовим, аж ніяк не дурним, розчарованим у коханні, але готовим дати себе спокусити головній героїні — зрештою, для чого продовжувати. Я не знаю нікого, хто міг би служити мені взірцем.

Якщо мені вдається створити аманта з кінострічки, скажімо, молодого і відважного ідеаліста, смаглявого, із залізними м'язами, довгим чорним волоссям та оксамитовими очима, як Уберто Наранхо в «Еві Луні», він завжди виявляється небезпечним або хитрим; його привабливість часто є фатальною для мого жіночого персонажа, у якого врешті розбилось би серце, якби я не вбила аманта при слушній нагоді десь на середині роману. Іноді герой є доброю людиною, але якщо він стає дуже романтичним, то мусить померти, щоб не вийшов щасливий кінець любовного роману — як Раян Міллер у «El juego de Ripper». У тому випадку я мусила вибирати: умертвити його чи його пса Атїллу. А що би зробили ви?

Аманти в моїх книжках — це фанатичні герильєрос, шахраї із заячою губою, професори-вегетаріанці, невидимі вісімдесятирічні старі, скалічені солдати тощо. Серед нечисленних винятків, які пережили мій убивчий інстинкт, є капітан Родріго де Кірога і Зорро. Перший є історичною постаттю, хоробрим завойовником Чилі, чоловіком Інєс Суарєс. Він врятувався від моїх ножиць, тому що я його не вигадала; в реальному житті він помер у бою, коли був уже старим. Зорро також не є моїм творінням. Ця маска з Каліфорнії існує вже понад сто років і досі лазить по балконах, щоб спокушати цнотливих дівиць і знуджених матрон. Я не можу його вбити, бо *copyright* належить корпорації, яка має добрих адвокатів.

Мої внуки спробували просвітити мене щодо розмаїтих форм кохання, які сьогодні панують серед молоді. Коли вони говорили мені про множинні любовні стосунки, наприклад, я розповіла їм, що вони існували завжди. В часи моєї молодості, у шістдесяті і сімдесяті роки, це називалося вільною любов'ю, але вони запевняють, що це не те саме, бо багато з них уже не визначають себе бінарними — чоловіки/жінки — і комбінації пар і груп є цікавішими, ніж були у мій час. Мене бісить, коли говорять про «мій час». Мій час зараз! Та мушу визнати, що, на жаль, я вже не в тому віці, аби пускатися в пригоди у царині небінарних модерних множинних любовних стосунків.

Оскільки ми говоримо про сучасну любов, не можу не згадати про любов по інтернету, яка зараз в ходу. Коли в 2015 році після двадцяти восьми років спільного життя я розлучилася зі своїм другим чоловіком Віллі, то вирішила жити сама у маленькому будиночку. Знову виходити заміж і починати все спочатку зі старим з купою маній і болячок здавалося мені кошмаром, а ймовірність привабити якогось коханця була такою ж сумнівною, як те, що в мене виростуть крила. Однак мої молодші подруги порадили мені пошукати кохання по інтернету.

Як я збиралася це зробити, якщо навіть не спроможна завантажити щось в Amazon? Ніхто би не відповів на моє оголошення: «Сімдесятирічна старенька, емігрантка з Латинської Америки з документами, феміністка, коротунка, без навичок хатньої роботи шукає охайного приятеля з гарними манерами, аби ходити в ресторани і кіно».

Евфемізмом для готовності до сексу є «безпосередній» чи щось таке. Я не є «безпосередньою» абстрактно, мені потрібні інтимна обстановка, сутінок, симпатія і мари-хуана. У жінок сексуальна пристрасть слабне чи зникає з віком, хіба що ми закохані. Схоже, з чоловіками цього не відбувається. Я десь читала, хоча це може бути міф, що вони думають про секс в середньому кожні три хвилини і тримаються за свої еротичні фантазії аж до смерті, хоча багато з них навіть не пам'ятають, що таке ерекція. Просто дивовижно, що їм вдається реалізувати щось у житті за таких умов.

Будь-який шістдесятирічний буркотливий товстун почуватися здатним претендувати на жінку, молодшу на двадцять чи тридцять років, як у цьому можна переконатися щоденно, натомість старша жінка з молодим чоловіком досі здається чимось непристойним. Ось приклад оголошення в інтернеті: «Бухгалтер на пенсії, 70 років, знавець вин і ресторанів шукає жінку віком 25-30 років, з великим бюстом, високим рівнем лібідо для приємного проведення часу». Мені цікаво, хто відповідає на такого типу оголошення. Позаяк більшість чоловіків шукають значно молодших за себе жінок, то якби якийсь простак зацікавився моїм оголошенням, йому було би близько ста років.

Моя цікавість журналістки спонукала мене провести дослідження, і я почала опитувати жінок різного віку, які вдалися до інтернету, аби знайти собі пару. Я також дослідила декілька шлюбних агенцій, які виявилися шах-

райськими. За астрономічну суму вони гарантували вісім побачень із підходящими чоловіками. Мені запропонували освічених спеціалістів з прогресивними поглядами, віком 65-75 років, з хорошим станом здоров'я тощо. Я зустрілася з трьома чи чотирма чоловіками, які підходили під такий опис, і невдовзі зрозуміла, що вони працюють на агенцію. То були ті самі типи, які ходили на побачення з усіма клієнтками, аби виконати обумовлену квоту у вісім побачень.

Інтернет чесніший, і велика кількість пар, які в ньому утворюються, є дуже обнадійливою. Та іноді можна наразитися на образу. Джудіт, приваблива молода жінка ледь за тридцять, сорок хвилин чекала у барі того, з ким домовилася про побачення. Коли вона вже здалася і йшла до своєї машини, то отримала текстове повідомлення: «Я у барі, але не підійшов до тебе, бо ти негарна, товста і стара». Чому стільки злості, запитую я? Кілька місяців Джудіт почувалася пригніченою через якогось хворого на голову, який діставав задоволення, завдаючи болю незнайомці.

Ось вам ще один цікавий приклад. Бренда, успішна 46-річна менеджерка, закохалася у романтичного і пристрасного англійського архітектора. Їх розділяли дев'ять годин у часі та ще десять у літаку, але єднали скільки ідей та спільних схильностей, наче вони росли разом. Архітектор поділяв смаки Бренди: від музики до захоплення перськими котами. Кілька разів він хотів приїхати у Каліфорнію, аби вони могли познайомитися, але йому завадила робота. Вона запропонувала, що приїде у Лондон, але він хотів її бачити в її оточенні, її домі, з її друзями і виставковими котами. Врешті вони домовилися зустрітися, як тільки він повернеться з Туреччини, де у нього був дуже важливий проєкт.

Такою була їхня домовленість, коли Бренді зателефонував адвокат, який сказав, що архітектор у Стамбулі збив на орендованій машині людину, його арештували і він у відчаї, бо умови ув'язнення жахливі і він негайно потребує позички, щоб вийти під заставу; цю позичку треба було переказати на певний рахунок.

Бренда була дуже закоханою, але не дурною. Сума була дуже велика, навіть для такої забезпеченої людини, як вона, тож перед тим, як відправити переказ, вона порадилася з місцевим детективом. «Послухайте, пані, я не візьму з вас нічого, бо мені не треба розслідувати цей випадок, я

його знаю напам'ять», — сказав їй детектив і далі пояснив, що йдеться про відомого шахрая, безробітного актора з Лос-Анджелеса, який спеціалізується на пошуку в інтернеті самотніх і грошовитих жінок. Він з'ясовував про них усе, що міг, аби створити ідеального претендента. У Бренді була дуже інформативна вебсторінка, а решту він вивідав у неї під час довгих розмов своїм підробленим акцентом англійського аристократа. Він спокусив її так само, як не раз робив це раніше з іншими жінками.

Вона не переслала гроші для гаданої застави і відтоді нічого не чула про того типа. Розчарування було аж надто велетенським, що вона не могла побиватися через втрату кохання, лише була вдячна, що вчасно врятувалася. Мораль, на її думку, така: не треба вірити англійським архітекторам.

Я не така прониклива, як Бренді. Я не лише зібрала би гроші для застави, але й того самого вечора поїхала би до Туреччини, щоб визволити чоловіка з буцегарні. На щастя, я не мусила наражати себе на щось подібне і не залишилась сама, як планувала, бо небо послало мені трубадура, якого я не шукала.

Ми говорили про романтичну і сексуальну пристрасть, але що означає бути пристрасною? Якщо вірити словнику, пристрасть — це пертурбація або непогамовне душевне переживання; її ще описують як сильну і непереборну емоцію, яка може привести до безумних чи небезпечних вчинків. Моє власне означення є менш похмурим. Пристрасть — це нестримний захват, енергія, що б'є ключем, і рішуча відданість чомусь або комусь. Добре у пристрасті те, що вона штовхає нас уперед і підтримує в нас небайдужість і молодість. Я роками тренувалася, щоб стати пристрасною старушкою, як інші тренуються лазити по горах чи грати у шахи. Я не хочу, аби властива рокам обачність знищила моє пристрасне захоплення життям.

Я вже згадувала Елізу Соммерс, головну героїню «Доньки фортуни». Вона, без сумніву, була відважною і хороброю, бо сіла зайцем на вантажний корабель, аби кілька тижнів плисти Тихим океаном у Каліфорнію, та на відміну від авантюристів, бандитів, утікачів від правосуддя та інших божевільних від амбіцій чоловіків, які прибули туди у пошуках золота, вона зробила це через кохання. То була пристрасна любов до молодого чоловіка, який, либонь, не був її вартий. Вона шукала його повсюди з наполегливою пристрастю, витримуючи найважчі умови у ворожому і

дуже небезпечному краю, де її завжди підстерігало привиддя насильства і смерті.

Майже усі головні героїні моїх книжок є пристрасними, бо саме такі люди мене цікавлять: ті, що йдуть на ризик і здатні на одержимі чи небезпечні вчинки, як каже словник. Спокійне і безпечне життя не є добрим матеріалом для художньої літератури.

Іноді мене описують як пристрасну людину, бо я не лишилася спокійно сидіти вдома, як цього від мене сподівалися, та мушу пояснити, що мої ризиковані вчинки не завжди були зумовлені пристрасним темпераментом, бо іноді обставини кидали мене у несподіваному напрямку і я не мала іншої ради, як боротися. Я живу у бурхливому морі, хвилі якого піднімають мене, а потім кидають у порожнечу. Цей прибій настільки сильний, що раніше, коли все було добре, замість того, аби розпружитися у спокої моменту, я готувалася до різкого падіння, яке вважала неминучим. Тепер це вже не так. Зараз я день за днем дрейфую, рада з того, що пливу, поки це можливо.

Хоча замолоду я була дуже пристрасною, не пригадую, чи мала я колись літературні амбіції; гадаю, така ідея не спадала мені на думку, бо амбіція була справою чоловіків і якщо приписувалася жінці — це було образою. Потрібен був рух жіночого визволення, щоб деякі жінки опанували це поняття, так само як зробили це з гнівом, напористістю, суперництвом, прагненням влади, еротизмом і відвагою казати «ні». Жінки мого покоління час від часу хапалися за наявні в нас можливості, яких було небагато, але нечасто ми укладали план свого тріумфу.

За відсутності амбіцій я мала щасливу долю. Ніхто, і найменше я, не міг передбачити миттєве визнання, яке здобув мій перший роман і решта моїх книжок. Либонь, моя бабуся мала рацію, коли передрекла, що її внучці щаститиме в житті, бо вона народилася з плямою у формі зірки на спині. Багато років я думала, що це мене вирізняє, та виявляється, така пляма стрічається часто і до того ж із часом стирається.

Я завжди була дисциплінована в роботі, бо на мені позначилася пересторога мого дідуся, що усякий дозвільний час — це час убитий. Не одне десятиріччя це було моїм правилом, але я збагнула, що дозвілля може бути родючою землею, де квітне творчість. Я більше не мордую себе надмірною дисципліною, як раніше; я пишу заради при-

емності розказати історію слово за словом, поволеньки, насолоджуючись процесом і не думаючи про результат. Я не сиджу, наче приклеєна до стільця, цілими днями, пишучи із зосередженістю нотаріуса. Я можу розслабитися, бо маю рідкісний привілей: у мене є вірні читачки і добрі видавці, які не намагаються впливати на мою роботу.

Я пишу про те, що є для мене важливим, у власному темпі. І в ті години дозвілля, які мій дідусь називав згаяними, привиди уяви перетворюються на довершених персонажів, унікальних, із власним голосом, готових оповісти мені свої життя, якщо я дам їм достатньо часу. Я відчуваю їх довкола себе з такою достовірністю, що мене дивує те, що їх ніхто не помічає.

Зламати мою маніакальну дисципліну в один день було неможливо, на це пішли роки. Під час терапії і моєї скупі духовної практики я навчилася казати моєму суперего йти до біса і дати мені спокій, бо я хочу насолоджуватися свободою. Суперего — це не те саме, що совість, перше нас карає, друга направляє. Я перестала звертати увагу на наглядача, який живе всередині мене і голосом дідуса спонукає до справності і запопадливості. Важкий біг угору закінчився, тепер я спокійно прогулююся територією інтуїції, яка виявилася найкращим середовищем для письма.

Мій перший роман «Дім духів» був опублікований 1982 року, під кінець латиноамериканського літературного буму — так називали чудові книжки групи відомих письменників цього континенту. Бум був чоловічим феноменом. Письменниці Латинської Америки ігнорувалися критиками, викладачами, студентами літератури і видавництвами, які якщо й видавали їх, то робили це мізерними тиражами, без належної промоції і дистрибуції. Те, що мій роман прийняли, стало несподіванкою. Казали, що він узяв літературний світ приступом. Ти ба! Раптом стало очевидно, що романи читають переважно жінки; існував важливий ринок, який чекав на пробудження видавництв. Ті так і зробили, і тридцять років по тому видається стільки ж белетристики, написаної жінками, як і чоловіками.

І це належний момент віддати посмертну шану Кармен Бальсельс, ще одній незабутній жінці, яка допомогла мені йти уперед життєвою дорогою. Кармен, відома літературна агентка з Барселони, була ніжною матусею майже всіх великих письменників латиноамериканського буму і сотень інших іспаномовних авторів. Битим оком вона розгледіла якісь плюси у моєму першому романі і добилася його публікації спочатку в Іспанії, а потім у багатьох

інших країнах; їй я зобов'язана тим, чого досягла у цьому дивному ремеслі письма.

Я була нікому невідомою жінкою, яка написала свій перший роман на кухні квартири в Каракасі. Кармен запросила мене у Барселону з нагоди виходу моєї книжки. Вона мене зовсім не знала і поставилася як до знаменитості. Влаштувала великий прийом у себе вдома, аби представити мене інтелектуальній еліті міста: критикам, журналістам і письменникам. Я нікого не знала, була вбрана як хіппі і почувалася не в своїй тарілці, але вона мене заспокоїла одною-єдиною фразою: «Тут ніхто не знає більше, ніж ти, ми всі імпровізуємо». Це нагадало мені пораду, яку часто давав мені дядько Рамон: «Пам'ятай, що всі бояться ще більше, ніж ти».

На тій вечері я єдиний раз у своєму житті бачила, як чорну ікру подають ополоником. За столом Кармен підняла тост за мою книжку — і саме в ту мить згасло світло і нас огорнула темрява. «Духи цієї чилійки прийшли, щоб підняти з нами келихи. Будьмо!» — сказала вона, ні на мить не задумавшись, наче це було відрепетирувано.

Кармен була моєю наставницею і подругою. Вона казала, що ми не є друзями, що я її клієнтка, а вона моя агентка, нас єднають лише комерційні взаємини, але це зовсім не було правдою. (Також не було правдою, коли вона казала, що їй би хотілося бути жінкою-об'єктом. Не уявляю собі нікого, хто би менше надавався до цієї ролі). Кармен була зі мною у найважливіші моменти: від хвороби Паули до одружень і розлучень, вона беззастережно була завжди поряд.

Ця жінка, здатна дати відсіч найбільшому хулігану, радилася зі своїм астрологом, вірила в екстрасенсів, гуру і магію, легко розчулювалася і плакала. Вона плакала так багато, що Габріель Гарсія Маркес присвятив їй одну зі своїх книжок: «Кармен Бальсельс, умитій сльозами».

Вона була щедрою аж до безумства. Моїй матері надіслала у Чилі вісімдесят білих троянд, коли тій виповнилося скільки ж років, а дядькові Рамону на його день народження прислала дев'яносто дев'ять. Вона ніколи не забувала цієї дати, бо обидвоє вони народилися в один серпневий день. Яюсь вона подарувала мені повний комплект валіз Луї Віттон, бо їй здалося, що мій багаж сірий і старомодний. Усі їх у мене вкрали в аеропорту Каракаса у той перший і єдиний раз, коли я їх використала, але я не розповіла про це Кармен, бо вона одразу ж купила би мені нові. Вона на-

діслала мені стільки шоколадок, що я досі знаходжу деякі з них у найнесподіваніших закутках мого дому.

Якийсь час після раптової смерті цієї дивовижної каталонки я жила з відчуттям, що втратила рятувальне коло, яке тримало мене на плаву у бурхливому морі літератури, але агенція, яку вона створила зі своїм талантом та візією, й далі безперебійно працює під керівництвом її сина Луїса Мігеля Паломареса.

Фото Кармен стоїть на моєму письмовому столі, щоб нагадувати мені про її поради: будь-хто може написати добру першу книжку, письменник випробовується другою і наступними книжками; тебе судитимуть дуже строго, бо жінкам успіху не прощають; пиши що хочеш, нікому не дозволяй лізти ані в твою роботу, ані в твої фінанси; до своїх дітей стався як до принців, бо вони того варті; виходь заміж: чоловік, яким би не був дурнем, прикрашає.

Як і попереджала мене Кармен, минуло не одне десятиріччя, заки я отримала визнання, яке будь-який автор-чоловік у моїй ситуації сприйняв би як належне. Саме в Чилі критика приймала мене найважче, хоча читачі мене завжди любили. Я не затаїла ані найменшої образи на цих критиків, бо це характерна риса країни — там кожного, хто підніметься над середнім рівнем, розчавлюють, за винятком футболістів. У нас для цього є іменник і дієслово: *chaqueteo* і *chaquetear*. Це означає вхопити зухвальця за полу піджака і потягти донизу. Якщо жертвою є жінка, то жорстокість і поспіх подвоюються, аби їй не запаморочилась голова. Якби зі мною цього не робили, я би злякалася, бо це б означало, що я є порожнім місцем.

Після того, як світ побачили двадцять моїх книжок, перекладених на понад сорок мов, один чилійський письменник, чийого імені я не пригадую, з приводу висунення моєї кандидатури на Національну літературну премію сказав,

що я навіть не письменниця, я писака. Кармен Бальсельс запитала його, чи читав він щось написане мною, аби обґрунтувати свою думку, і він відповів, що навіть мертвий цього не зробив би. У 2010 році при підтримці чотирьох колишніх президентів республіки, кількох політичних партій і палати депутатів мене удостоїли цієї премії, і лише тоді я врешті здобула трохи поваги критиків моєї країни. Кармен прислала мені п'ять кілограмів моїх улюблених шоколадних цукерок з начинкою із зацукрованих помаранчів.

Мей Вест, діва старого кіно, казала, що людина ніколи не є надто старою для того, щоб стати молодшою. Любов омолоджує, і в цьому немає жодного сумніву. Я переживаю нове кохання і, можливо, тому почуваюся здоровою і натхненною, наче маю на тридцять років менше. У моєму конкретному випадку йдеться про надлишок ендорфіну, гормону щастя. Схоже, що всі ми загалом почуваємося молодшими за наш біологічний вік і дивуємося, коли календар нагадує нам, що вже минув ще один рік чи ще одне десятиріччя. Час швидко біжить. Я настільки забуваю про свій вік, що тороплю, коли мені поступаються місцем в автобусі.

Я почуваюся молодою, бо досі можу качатися по підлозі із собаками, побігти на морозиво, згадати, що їла на сніданок, і кохатися зі сміхом. Утім, я розсудливо не випробовую, на що здатна, і мовчки приймаю свої обмеження; роблю менше, ніж раніше, і розраховую свій час, бо довше барюся із будь-яким завданням; відхиляю усі ті неприємні речі, які раніше робила з обов'язку, як-от непотрібні подорожі і зібрання, де є понад восьмеро людей, на яких заледве сягаю пупа решті присутніх; уникаю галасливих дітей і дорослих із кепським характером.

Природно, що з віком приходять втрати. Відходять люди, тварини, місця і невичерпна енергія, яка була раніше. До

сімдесяти років я могла робити три або чотири справи нараз, працювати кілька днів поспіль із мінімумом сну і одним махом написати десять сторінок. Я була гнучкішою і сильнішою. Могла встати на світанку, з певною грацією скочивши на рівні ноги, готова прийняти душ і починати день. Валятися в ліжку? Ліниві неділі? Сієста посеред дня? Усе це було не для мене. Тепер я обережно виповзаю з ліжка, аби не потурбувати мого партнера і собак. У мене один обов'язок — писати, і цілу вічність я не можу почати, не можу робити це понад чотири чи п'ять годин, та й це мені вдається завдяки великій кількості кави і силі волі.

Бажання зберегти молодість існує споконвіку. Перша відома згадка про джерело вічної молодості належить Геродоту, який жив у V ст. до н.е. Пожадливі іспанці і португальці, які в XVI столітті завоювали Латинську Америку, шукали Ельдорадо, місто із чистого золота, де діти грали у кульки смарагдами і рубінами, а також Джерело молодості, магичні води якого змивали збитки, завдані часом. Вони не знайшли ні того, ні іншого. Уже ніхто не вірить в Ельдорадо, але міраж вічної молодості не зникає, підтримуваний цілим арсеналом ресурсів для тих, хто може за них платити — таблетки, вітаміни, дієти, вправи, хірургія і навіть ампули з плацентою та ін'єкції людської плазми, які були би смакотою для Дракули. Гадаю, все це дає якийсь результат, доказом чого є те, що ми живемо на тридцять років довше, ніж наші діди, однак жити довше не означає жити краще. Насправді довга старість має величезну соціальну та економічну ціну на рівні індивіда і планети.

Девід Сінклер, біолог, професор генетики Гарвардської медичної школи і автор численних книжок, стверджує, що старіння є хворобою і саме так його треба трактувати. Його експерименти на молекулярному рівні змогли спинити, а у деяких випадках повернути навспак процес старіння у мишей. Він каже, що вже існує технологія для того, аби в найближчому майбутньому ми могли запобігати симптомам і болячкам старості, харчуючись рослинами і приймаючи одну таблетку за сніданком. В теорії ми могли би жити до ста двадцяти років при доброму здоров'ї і ясному розумі.

Наразі, заки Сінклер перейде з мишей на людей, секрет довгої молодості, мабуть, полягає у світовідчужанні, як казала моя мати і підтвердила Софі Лорен, італійська кінобогиня п'ятдесятих-сімдесятих років. Я назвала її ім'я своїм уже дорослим онукам, і вони не мали поняття, хто це така, але мене це не дивує, бо вони не знають також, хто такий Ганді. Я познайомила з нею на зимових Олімпійських іграх 2006 року в Італії, коли нам з іще шістьма жінками випало виносити на стадіон олімпійський прапор.

Софі вирізнялася в нашій групі, як пава серед курей. Я не могла відвести від неї очей — вона була секс-символом цілої епохи і у сімдесят з гаком років залишалася незрівнянною. Яким є рецепт її нездоланної привабливості і

молодості? В одному телевізійному інтерв'ю вона сказала, що це щастя і що «всім, що ви бачите, я зобов'язана спагеті». В іншому інтерв'ю вона додала, що весь фокус — у добрій поставі. «Я завжди ходжу випростана і не видаю старечих звуків: жодного сопіння, кректання, кашляння, човгання ногами». Світовідчужання було її мантрою. Я намагаюсь дотримуватися поради Софі щодо постави, але що стосується тієї дурниці про спагеті, то я спробувала і набрала п'ять кілограмів.

У старінні немає нічого поганого, за винятком того, що мати-природа виполує старших. Коли минає наш репродуктивний вік і ми вже вивели в люди наших дітей, ми стаємо негодящими. Припускаю, що в якихось далеких місцях, наприклад, у гіпотетичному селі на Борнео, вік шанують і ніхто не хоче виглядати молодим, краще здаватися старшим, щоб тебе поважали, але в наших краях це не так. Зараз упередження проти віку відмітають так само, як десять років тому засуджували расизм чи сексизм, але ніхто не бере це до уваги. Існує велетенська антивікова індустрія — наче старіння є вадою характеру.

Раніше дорослого віку досягали у двадцять років, зрілості у сорок, а старість починалася у п'ятдесят. Нині юність тягнеться майже до тридцяти чи сорока, зрілість настає близько шістдесяти, а старість починається допіру у вісімдесят. Юність розтягнулася, аби потішити *baby-boomers*, оте покоління, що народилося в Сполучених Штатах після Другої світової війни, яке визначило під себе багато культурних аспектів останнього півстоліття.

Зрештою, хоча ми і чіпляємося за ілюзію молодості, більшість людей мого віку розмашистим кроком простує до дряхлості і всі ми помремо ще до того, як упередження проти віку буде усунене.

Я не встигну скористатися з цих наукових досягнень, але мої внуки точно доживуть до ста років повні сил. Я згодна старіти весело і для цього у мене є певні правила: я вже не легко йду на поступки; розпрощалася з високими підборами, дістами і терпимістю до дурнів; і навчилася казати «ні», коли мені цього хочеться, не почуваячись при цьому винною. Тепер моє життя є кращим, але мене не цікавить відпочинок воїна, я волію підтримувати трохи запалу у розумі і крові.

Окрім постави і спагеті, як радить Софі Лорен, моїм секретом для повноти життя і щасливої старості є наслідування моєї подруги Ольги Мюррей. Уявіть собі дев'яносточотирирічну юнку без окулярів, слухового апарата і палички, вбрану у викличні кольори і взуту в кросівки, яка досі кермує авто, але тільки вперед і не змінюючи смуги руху. Ця крихітна, енергійна і пристрасна дама має ціль, яка визначає її долю, наповнює її дні і підтримує її молодість.

Її історія є захопливою, але я мушу викласти її коротко; будь ласка, пошукайте її в інтернеті, аби дізнатися про неї більше. Воно того варте. Ольга овдовіла, коли їй було за шістдесят, і вирішила здійснити сходження у гори Непалу. Там вона впала, зламала кісточку, і шерпові, який її супроводжував, довелося нести її в кошику на спині до найближчого сільця, яке виявилось дуже вбогим і глухим. Там, чекаючи якогось транспорту, який відвіз би її до міста, Ольга стала очевидцем свята. Селяни готували їжу з тої мізерії, що мали, одягали свій найкращий одяг, були музика і танці. Невдовзі з міста прибули автобуси з агентами, які приїхали купити дівчаток віком шість-вісім років. Їхні батьки продавали їх, бо не могли прогодувати.

Агенти платили ціну, як за двох кіз або молочне порося, і забирали дівчаток, обіцяючи, що ті житимуть у добрих

родинах, ходитимуть до школи і добре їстимуть. Насправді їх продавали як *kamlaris* — це наймички, подібні до рабинь. Ці *kamlaris* працюватимуть без спочинку, спатимуть на долівці, доїдатимуть те, що залишиться на тарілках господарів, у них не буде ні освіти, ні здоров'я, ні волі, з ними жорстоко поводитимуться, не вчитимуть і не лікуватимуть. І цим ще пощастить. Інших продадуть у борделі.

Ольга зрозуміла, що навіть потративши всі гроші, які вона мала з собою, на купівлю кількох дівчаток, вона не зможе повернути їх у їхні родини, бо їх знову продадуть, однак вона була рішуче налаштована допомагати *kamlaris*. Це стало її життєвою місією. Вона знала, що їй доведеться дбати про дівчат, яких вона зможе викупити, кілька років, доки вони самі зможуть давати собі раду. Вона вернулася в Каліфорнію і створила добротну організацію Nepal Youth Foundation (www.nepalyouthfoundation.org), щоб дати домівку, освіту і охорону здоров'я експлуатованим дітям. Ольга вирятувала з домашньої кабали приблизно п'ятнадцять тисяч дівчаток і спромоглася змінити культуру країни. Завдяки їй уряд Непалу оголосив незаконною практику *kamlari*.

У Ольги є й інші, так само вражаючі програми, кілька притулків для дітей-сиріт та покинутих дітей, школи і відділення відновного харчування, обладнані в кількох лікарнях, де матерів вчать харчувати свої родини наявними в них продуктами, добре збалансованими і приготованими. Я бачила фотографії «до» і «після». Вигоłodнілий хлопець, шкіра й кості, який не може навіть ходити, через місяць уже грає у футбол.

Фундація Ольги збудувала взірцеве село на околиці Катманду зі школою, майстернями і домівками для дітей, які перебувають у зоні ризику. Його назва дуже йому пасує: Ольгапурі, оаза Ольги. Як би я хотіла, щоб ви могли його

побачити! Це найвеселіша місцина на землі. Цю чудову жінку обожнюють тисячі дітей у Непалі, і кажучи «тисячі», я не перебільшую. Коли вона приїздить у Катманду, юрма малят і молоді з повітряними кульками і гірляндами квітів зустрічає в аеропорту свою Маму.

У своєму поважному віці Ольга є такою здоровою та енергійною, що кілька разів на рік мандрує між Непалом і Каліфорнією (шістнадцять годин у літаку і ще стільки ж в аеропортах в очікуванні пересадок) і невпинно працює, аби фінансувати і наглядати за своїми проєктами. Її блакитні очі сяють пристрастю, коли вона говорить про дітей. Вона завжди усміхнена, завжди щаслива, я ніколи не чула, щоб вона скаржилася чи нарікала на когось, вона випромінює доброту і вдячність. Ольга Мюррей є моєю героїнею. Коли я виросту, то хочу бути такою, як вона.

Я хотіла би мати пишний бюст і довгі ноги Софі Лорен, але якби у мене був вибір, я воліла би мати обдарування кількох добрих чаклунок, яких я знаю: цілеспрямованість, чуйність і добрий гумор.

На думку Далай-лами, єдина надія на мир і благополуччя — в руках жінок Заходу. Припускаю, що він їх вирізняє тому, що вони мають більше прав і ресурсів, але я не відкидала би решту жінок світу. Це завдання для всіх нас.

Уперше в історії є мільйони освічених жінок, які мають доступ до охорони здоров'я, поінформованих, поєднаних між собою і готових змінити цивілізацію, в якій ми живемо. Ми не самі — з нами багато чоловіків, і майже усі вони молоді: це наші сини і внуки. Зі старими нічого не вдієш, попросту треба чекати, що вони поступово вимруть. Вибачте, це прозвучало трохи жорстоко, не всі старі безнадійні, декотрі — освічені, інші, в яких серце на місці, здатні еволюціонувати. Але старі жінки — цілком інша річ.

Це епоха бадьористих бабусь, ми є тим прошарком населення, що найшвидше зростає. Ми жінки, які багато прожили, нам нічого втрачати і тому нас нелегко налякати; ми можемо говорити напряду, бо не бажаємо конкурувати, догоджати чи прославитися; ми знаємо, наскільки цінною є дружба і співпраця. Нас тривожить становище людства і планети. Тепер справа за тим, щоб ми дійшли згоди, аби дати світові добрячого стусана.

Вихід на пенсію є ще однією справою, що зачіпає нас, жінок, бо більшість із нас працює поза домом. Інші, домогосподарки, не виходять на пенсію і ніколи не відпочивають. Іспанською мовою відхід від справ ми називаємо *jubilación*, це термін, який походить від слова *júbilo* (радість), адже це ідеальний період, коли людина робить те, чого їй забажається. Якби ж це було так. Часто буває, що тіло і бюджет не дають нам робити те, що нам хочеться. До того ж доведено, що безділля рідко приносить щастя.

У чоловіків вихід на пенсію може стати початком кінця, бо вони реалізують і оцінюють себе у роботі, вкладають у неї все, і коли вона закінчується, у них мало що лишається і вони ментально та емоціонально спускаються на дно. Тоді починається період боязні зламатися, втратити економічні ресурси, лишитися самому, зрештою, перелік страхів є довгим. Якщо у них немає партнерки чи партнера, який би про них дбав, і пса, який махав би хвостом, їм кінець. Нам, жінкам, краще, бо крім роботи ми підтримуємо родинні і дружні стосунки, є комунікабельнішими, ніж чоловіки, у нас різноманітніші інтереси. Однак власна неміч, що з'являється з роками, також вселяє в нас острах. Я узагальнюю, але ж ви мене розумієте.

На думку відомого психіатра, автора понад двадцяти бестселерів з психології та філософії, Джеральда Ямпольскі,

здатність бути щасливим на 45% залежить від генів і на 15% від обставин, це означає, що решту 40% ми визначаємо самі, відповідно до того, у що віримо і як ставимося до життя. У свої дев'яносто п'ять років він досі приймає пацієнтів і пише, п'ять разів на тиждень ходить у спортзал і щоранку, прокинувшись, дякує новому дню і обіцяє прожити його щасливо, не зважаючи на свій фізичний стан. Вік не мусить означувати якесь обмеження для того, аби залишатись енергійним і творчим і бути причетним до світу.

Оскільки зараз ми живемо довше, то маємо пару десятиріч попереду, аби заново визначити наші цілі і надати сенсу існуванню, яке ще нам залишається, як зробила це Ольга Мюррей. Ямпольські виступає за любов, це найкращий засіб: давати любов повними пригорщами. Треба забути образи і струсити із себе негатив: гнів і злоба потребують більше енергії, ніж прощення. І ключем до щастя є пробачити всіх решта і пробачити саму себе. Останні роки можуть бути найкращими, якщо тільки ми оберемо любов замість страху, каже він. Любов не росте, як дика трава, її треба дбайливо культивувати.

Журналіст запитує Далай-ламу: «Ви можете згадати свої минулі життя?»
Той відповідає: «Мені в моєму віці важко згадати, що було вчора».

Дядько Рамон, мій вітчим, був активним і блискучим чоловіком, доки не покинув своєї роботи на посаді директора Дипломатичної академії в Чилі; відтак він став занепадати. Він був дуже комунікабельний і мав десятки друзів, але ті потроху виживали з розуму чи вмирили. Померли також усі його брати і сестри, і одна донька. У його останній період — він дожив до поважного віку 102 роки — поряд з ним була Панчіта, яка на той час достатньо втомилася через поганий гумор свого чоловіка і воліла би стати вдовою. Його доглядала ціла команда жінок, які ходили біля нього, як біля тепличної орхідеї.

«Найбільшою моєю помилкою було піти на пенсію. Мені було вісімдесят років, але це просто число, я міг би й далі працювати ще десять років», — одного разу зізнався він мені. Я не хотіла нагадувати йому, що у вісімдесят років він без сторонньої допомоги не міг зашнурувати черевики, але погоджуюся з тим, що його повільний занепад збігся з виходом на пенсію.

Це посилило мою рішучість залишатися активною до скону, вичерпати до останньої клітини свій мозок і до останньої іскри душу, щоб не лишилося нічого, коли я помру. Я не піду на pokій, я буду оновлюватися. І я не збираюся бути розважливою. На думку Джулії Чайлд, знаменитої кулінарки, секретом її довголіття було червоне м'ясо і

джин. Мої надуживання іншого штибу, і, як Джулія, я від них не відмовлюся. Моя мати казала, що єдине, про що вона шкодує в старості, — то гріхи, яких не вчинила, і речі, яких не купила.

Я не збираюся ставати пасивною старушкою, єдиною компанією якої буде пес чи два — хіба що мене здолає старече слабоумство, якого не траплялося в моїй родині довгожителів. Це жахливе видіння, та, як каже Ямпольські, не треба жити зі страхом. Я готуюся до майбутнього. З віком вади і чесноти посилюються. Це неправда, що з роками сама собою приходить мудрість — навпаки, майже завжди старі робляться трохи божевільними. Якщо ми прагнемо бути мудрими, то треба починати вчитися змолоду. Поки зможу, я збираюся волоктися сходами нагору, в мансарду, де я пишу, аби проводити свої дні за розповідями історій. Якщо мені це вдасться, то старість мене не обходить.

Визначений суспільством поріг старості, встановлений законом у США, — шістдесят шість років, коли ми отримуємо право на пенсію. У цьому віці більшість йде на покій, жінки перестають зафарбовувати сивину (не робіть ще цього!), а чоловіки вживають Віагру, аби реалізувати свої фантазії (який жах!). Насправді процес старіння починається з народження, і кожен переживає його по-своєму. Культура має з цим багато спільного. П'ятдесятирічна жінка може бути невидимою у Лас-Вегасі, але дуже привабливою у Парижі. Сімдесятирічний чоловік може бути дідом десь у глухому селі, але у бухті Сан-Франциско, де я живу, носяться зграйки дідусів на велосипедах, що було би похвальним, якби вони не вбирали еластичних шортів флуоресцентних кольорів.

Нам товкмачать, що потрібні дієта і фізичні вправи, аби старіти у добрій формі. Може, це й так, але не треба узагальнювати. Я ніколи не була атлеткою, тож немає причини для того, щоб я на схилку життя мордувала себе вправами. Я підтримую форму, прогуляючись із собаками до найближчої кав'ярні, аби випити капучино. Мої батьки прожили здоровими сторіччя, і я ніколи не бачила, щоби вони пітніли у спортзалі чи обмежували себе в їжі. За обідом вони пили одну чи дві склянки вина, а ввечері коктейль. Споживали сметану, масло, червоне м'ясо, яйця, солодощі

і розмаїті заборонені вуглеводи, але в міру; не гладшали і не чули про холестерин.

Мої батьки до останньої миті були оточені любов'ю і турботою, але так буває дуже рідко. Останній етап життя зазвичай є трагічним, бо суспільство не готове справлятися з довголіттям. Якими б жагучими не були наші плани, загалом ресурсів до кінця не вистачає. Останні шість років життя є найдорожчими, найболючішими і найсамотнішими, це роки залежності і, жахливо часто, роки бідності. Колись родина — себто жінки в родині — доглядали старих, але у цій частині світу цього вже майже нема. Житла є тісними, грошей обмаль, робота і ритм життя вимагають дуже багато, а тут ще й дідуся з бабусями живуть надто довго.

Ми, ті, кому перевалило за сімдесят, страшенно боїмося закінчити наші дні у домі для престарілих: у підгузках, накачані ліками і прикуті до крісла на коліщатках. Я хочу померти до того, як потребуватиму допомоги, щоби прийняти душ. Ми з моїми подругами мріємо створити колонію, з огляду на те, що якогось дня ми станемо вдовами, бо чоловіки живуть менше. (Я воліла би не влезати у цю справу, бо недавно вийшла заміж і мене пригнічує думка про вдівство). Наприклад, ми могли би купити ділянку землі, десь недалеко від лікарні, і побудувати окремі хатинки зі спільними службами, якимось місцем, де ми могли би тримати наших домашніх улюбленців, де був би сад, розваги. Ми часто про це розмовляємо, однак не переходимо до дії, і не тільки тому, що це коштовний задум, а ще й тому, що в глибині душі віримо, що завжди будемо незалежними. Магічне мислення.

Допоки ми не зможемо запобігати симптомам старості і залишатися здоровими до ста двадцяти років, як пропонує професор Девід Сінклер, мусимо зайнятися дражливим питанням довголіття. І далі обходити його стороною є божевіллям. Нам як суспільству треба знайти спосіб взяти на себе відповідальність за літніх людей і допомогти їм померти, якщо вони цього бажають. Евтаназія мала би стати реальним вибором повсюди, а не лише в поодиноких передових місцях на землі. Померти з гідністю є людською правом, але закон і медичний припис часто змушують нас жити поза гідністю. Як буцімто сказав Авраам Лінкольн: лічаться не прожиті роки, а життя в роках.

З одним моїм другом, який у свої вісімдесят п'ять років залишається спокусником, яким був завжди, ми домовилися разом накласти на себе руки, коли нам це видаватиметься доречним. Він мав направляти свого літачка, латунного комарика, до горизонту, доки у нас не закінчився би бензин і відтак ми не впали би у Тихий океан. Чистий кінець, який увільнив би наші родини від клопотів, пов'язаних з двома похоронами. На жаль, кілька років тому у мого друга закінчилася ліцензія пілота, йому її не поновили і він мусив продати комарика. Тепер він думає купити мотоцикл. Саме цього я бажаю для себе — швидкої смерті, бо я не є Ольгою

Мюррей і ніколи не матиму власного сільця з люблячими людьми, які піклуватимуться про мене до кінця.

До речі, у міру того, як народжуваність у Сполучених Штатах і Європі зменшується, а населення старіє, іммігрантів мали би приймати з розпростертими обіймами. Вони завжди молоді — старі не емігрують — і своєю роботою допомагають утримувати пенсіонерів. Крім того, традиційно саме жінки-іммігрантки доглядають дітей і старих. Вони стають терплячими і ласкавими нянечками тих, кого ми найбільше любимо.

Старі не є пріоритетом, вони — клопіт. Уряд не виділяє на них достатньо коштів; система охорони здоров'я є несправедливою і неадекватною; живуть вони здебільшого замкнені подалі від очей публіки. Країна мала би гідно утримувати тих, хто сорок чи п'ятдесят років робив свій внесок у суспільство, однак це не так, хіба що йдеться про якусь винятково цивілізовану країну, одну з тих, де всі ми хотіли би жити. Жахливою долею більшості старих людей є доживати віку залежним, бідним і відринутим.

Можливо, мій план залишатися активною і битися до кінця провалиться й настане час, коли мені доведеться потроху відмовлятися від того, що зараз здається важливим. Сподіваюся, що останніми будуть чуттєвість і письмо.

Якщо я житиму надто довго, то втрачу свою здатність зосереджуватися. Коли я не зможу запам'ятовувати і концентруватися, то не зможу писати, відтак усі довкола мене страждатимуть, бо їхній ідеал — коли мене нема або коли я усамітнююсь в якійсь віддаленій кімнаті. Якщо я стеряю розум, то не усвідомлю цього, однак буде дуже неприємно, коли я втрачу незалежність, зберігши ясний розум, як це сталося з моєю матір'ю.

Я досі насолоджуюся повною мобільністю, та одного дня кермувати машиною мені стане важко. Я завжди була кепським водієм, а тепер стала ще гіршим. Я врізаюся в дерева, які зненацька з'являються там, де їх не було. Унікаю їздити у темну пору доби, бо не можу прочитати вуличних знаків і врешті безнадійно гублюсь. Кермування автомобілем не єдиний виклик для мене. Я відмовляюсь модернізувати комп'ютер, замінити мобільний телефон і мій старий автомобіль або навчитися користуватись п'ятьма пультами управління телевізором; я не можу

відкоркувати пляшки, стільці зробилися важчими, вушка голок меншими, а взуття тіснішим.

До згаданих обмежень додається неминуче зниження лібідо, принаймні якщо порівнювати його з тою могутньою силою, яка колись зазвичай мене потрясала. З віком чуттєвість змінюється.

Моя подруга Грейс Демманн, одна із шести Сестер вічного безладу, які формують найближче коло моєї духовної практики, уже шість років прикута до крісла на коліщатках через жахливе лобове зіткнення на мосту «Золота Брама». Вона була дуже атлетичною, тренувалася для сходження на Еверест, коли сталася аварія, яка роздробила їй декілька кісток і вона лишилася напівпаралізованою. Кілька років пішло їй на те, аби прийняти свій фізичний стан, в умі вона все ще каталася на водних лижах на Гаваях і бігала марафони.

Грейс живе у санаторії для літніх людей, бо потребує догляду, вона там наймолодша. Допомога, яку вона отримує, дуже незначна: лише п'ять хвилин зранку, щоб одягнути її, ще п'ять увечері, щоб вкласти у ліжко, і двічі на тиждень душ. Для неї найчуттєвішою насолодою є той душ. Вона каже, що кожна крапля води на її тілі є благословенням, вона насолоджується милом і піною шампуню на її волоссі. Я часто думаю про Грейс, коли йду у душ, аби не приймати як належне цей привілей.

У той час, як моє тіло занепадає, душа моя молодіє. Припускаю, що мої вади і чесноти також стали помітнішими. Я стала більш марнотратною і розсіяною, але менш гнівливою, бо мій характер трохи пом'якшав. Моя пристрасть до справ, якими я завжди займалася, і тих небагатьох людей, яких люблю, зросла. Я вже не боюся своєї вразливості, бо не плутаю її зі слабкістю; я можу жити з відкритими обіймами, дверима і серцем. Це ще одна причина, через яку я радісно сприймаю свій вік і те, що є жінкою: я не мушу доводити мою маскулітність, як казала Глорія Штейнем. Інакше кажучи, мені не треба культивувати образ залізної леді, який прищепив мені дідусь і який так прислужився мені у попередньому житті, але він уже мені не потрібен; тепер я можу дозволити собі розкіш просити про допомогу і бути сентиментальною.

Відколи померла моя донька, я добре усвідомлюю близькість Смерті, і зараз, у мої сімдесят із гаком років, Смерть є моєю подругою. Неправда, що це скелет з косою в руках і духом тліну; це зріла жінка, вишукана і люб'язна, від якої віє пахощами гарденій. Раніше вона блукала десь поблизу, згодом чувала в сусідньому домі, а тепер терпляче чекає у моєму саду. Іноді, коли я проходжу повз неї, ми вітаємося і вона мені нагадує, що я мушу користати з кожного дня так, наче він один з останніх.

Коротше кажучи, я переживаю чудовий момент мого довгого життєвого шляху. Це добра новина для жінок загалом: існування стає для нас легшим, щойно ми переживемо менопаузу і поставимо на ноги дітей, якщо тільки зможемо звести до мінімуму сподівання, відкинемо образи і розслабимося в упевненості, що всім начхати на те, що ми робимо і ким ми є. Досить прикидатись, удавати, плакати і картатися через дурниці. Треба сильно любити саму себе і любити інших, не розміряючи, наскільки сильно вони нас люблять у відповідь. Це етап доброти.

Надзвичайні жінки, яких я запізнала впродовж свого життя, підтримують те бачення світу, яке я мала у п'ятнадцять років: у ньому жіночі чесноти мають таку саму цінність, що й чоловічі, як прорікала я своєму дідусеві, що слухав мене, підібгавши уста і стиснувши кулаки. «Не знаю, в якому світі ти живеш, Ісабель. Говориш мені про речі, які не мають до нас жодного стосунку», — відказував він мені. Те саме він говорив через багато років, коли військовий переворот за одну ніч поклав край демократії і країна надовго опинилась під владою диктатури.

Як журналістка я дізнавалася про те, що діялося потай: концентраційні табори, центри тортур, тисячі зниклих безвісти, убиті, яких у пустелі розривали на шматки динамітом і ті, кого скидали з вертольотів у море.

Мій дідусь не хотів цього знати, стверджував, що це тільки плітки, що все це нас не стосується, велів, щоб я не лізла в політику, сиділа тихо вдома, подумала про свого чоловіка і дітей. «Пам'ятаєш казку про папугу, який хотів зупинити поїзд ударом крила? Поїзд його розчавив, від нього не лишилось навіть пір'я. Ти цього хочеш?» — допитувався він.

Це риторичне питання переслідувало мене кілька десятиріч. Чого я хочу? Чого хочемо ми, жінки? Дозвольте нагадати вам стару казку про халіфа.

У міфічному місті Багдаді до халіфа привели злодія-рецидивіста, аби він його судив. Зазвичай злодієві відтинали руки, однак того дня халіф прокинувся у доброму гуморі і запропонував розбійнику вихід. «Скажи мені, чого хочуть жінки і я тебе відпущу», — сказав він. Чоловік хвильку подумав і, поклавшись на заступництво Аллаха і його Пророка, хитро відповів: «О, великий халіфе, жінки хочуть, аби їх слухали. Запитай їх, чого вони хочуть, і вони тобі скажуть».

Я думала, що для викладу цих рефлексій мені треба буде зробити певні дослідження, та замість того, щоб ходити туди-сюди, розпитуючи жінок, я змогла позбавити себе труду, зазирнувши в інтернет. Я ввела у пошук загадку халіфа: чого хочуть жінки? І виринули посібники зі самопомоги під назвами на зразок «Дізнайся, чого хочуть жінки, і спи з ними». Також з'явилися поради чоловіків іншим чоловікам щодо того, як завойовувати жінок. Ось вам приклад: «Жінки люблять крутих хлопців, покажи себе впевненим і агресивним, не давай їм влади, командуй ними, будь вимогливим, твої потреби є пріоритетними — це те, що їм подобається».

Сумніваюсь, що це правда, принаймні серед знайомих мені жінок, а їх багато, якщо рахувати моїх відданих читачок і тих, з ким я контактую завдяки моїй фундації. Думаю, у мене є адекватніша відповідь на питання халіфа. Ми, жінки, хочемо приблизно ось чого: безпеки, щоб нас цінували, жити у мирі, мати власні кошти, бути разом і понад усе — кохання. На наступних сторінках я спробую пояснити, що це означає.

Найбільш визначальним показником градусу насильства в державі є насильство, яке чиниться проти жінки, що узвичаює інші його форми. У Мексиці, де відсутність безпеки на вулицях і безкарність організованих злочинних угруповань є очевидними, за найскромнішими підрахунками, щоденно вбивають у середньому десять жінок. У більшості випадків вони стають жертвами своїх наречених, благовірних і чоловіків, з якими вони були знайомі. Починаючи з дев'яностих років у Сіудад-Хуарес, штат Чіхуахуа, були зґвалтовані, часто жорстоко катовані, а потім убиті сотні молодих жінок — за повної байдужості влади. У березні 2020 року це спровокувало масовий протест жінок. Вони оголосили загальний одноденний італійський страйк, не йшли на роботу, не робили хатніх справ і пройшли вулицями з маршем протесту. Побачимо, чи вплине це якось на владу.

Демократична республіка Конго з її історією нестабільності і збройного конфлікту носить ганебне звання «світової столиці зґвалтувань». Зґвалтування та інші систематичні прояви агресії проти жінок є інструментами утисків з боку озброєних груп, але в одному з кожних трьох випадків вони здійснюються цивільними. Те саме коїться в інших місцях Африки, Латинської Америки, Близького Сходу та Азії. Що більшою є гіпермаскулінність і гендерна поляризація, то

більшого насильства зазнають жінки, як це діється між терористичними групами.

Ми хочемо безпеки для нас і наших дітей. Ми запрограмовані захищати наше потомство і робимо це охоче і з захватом. Так само є серед більшості тварин, хоча я не надто впевнена щодо рептилій, як-от гадюки і крокодили. За незначними винятками, саме самка дбає про малят, а іноді мусить захищати їх ціною свого життя, аби їх не зжер якийсь голодний самець.

Чоловічою реакцією на загрозу є втікати або битися: адреналін і тестостерон. Жіночою реакцією при загрозі є створити коло і помістити малят у його центр: окситоцин та естроген. Окситоцин, гормон, який спонукає нас об'єднуватися, є настільки дивовижним, що деякі психіатри застосовують його у подружній терапії. Пара вдихає його при допомозі назального спрею у сподіванні дійти згоди замість того, щоб повбивати одне одного. Ми з Віллі спробували його, але він на нас не подіяв, можливо, ми вдихали недостатньо. Врешті ми розлучилися, та залишки цього благословенного гормону дозволили нам залишатися добрими друзями до самої його недавньої смерті. Доказом цієї дружби є те, що він залишив мені у спадок свою собачку Перлу, невдалий результат схрещення кількох порід, яка має мордочку кажана і тіло тлустого пацюка, але яскраву особистість.

Насильство проти жінки — явище повсюдне і таке ж давнє, як сама цивілізація. Коли говорять про людські права, то на практиці мова йде про права чоловіків. Якщо чоловіка б'ють і позбавлять свободи, то це тортура. Якщо того самого зазнає жінка, це зветься домашнім насильством, і у більшій частині світу досі вважається особистою справою. Є країни, де вбивство жінки чи дівчини через питання честі навіть не засуджується. За підрахунками Організації Об'єднаних Націй, на Близькому Сході і у Південній Азії щороку вбивають п'ять тисяч жінок та дівчат, аби врятувати честь чоловіка чи родини.

За статистикою, у Сполучених Штатах кожні шість хвилин ґвалтують жінку; це заявлені випадки, насправді ця цифра є щонайменше уп'ятеро вищою. А кожні 90 секунд жінка зазнає побоїв. Домагання і залякування відбуваються вдома, на вулиці, на робочому місці і в соціальних мережах, де анонімність сприяє найгіршим проявам мізогінії. Ми говоримо про Сполучені Штати, а уявіть собі, що коїться в інших країнах, де права жінок перебувають у зародку. Це насильство є невіддільним від патріархальної культури, воно не є аномалією. Настала пора назвати його власним іменем і засудити.

Бути жінкою означає жити зі страхом. Кожна жінка у своєму ДНК має записану боязнь чоловіка. Вона двічі подумає, перш ніж пройти повз гурт нічим не зайнятих чоловіків. У гадано безпечних місцях, якими мали би бути, наприклад, університетський кампус чи військовий заклад, існують програми, які навчають жінок уникати ризикованих ситуацій, з огляду на те, що коли на жінку нападають, винною є вона. Перебувала не там, де треба, і не тоді, коли треба. Ніхто не очікує, що чоловіки змінять свою поведінку, радше дозволяється і навіть вітається сексуальна агресія як право чоловіка і ознака маскулінності. На щастя, це швидко змінюється, принаймні в країнах першого світу, завдяки #MeToo та іншим феміністським ініціативам.

Крайнім проявом викладеного вище є жінки, які живуть, поховані у бурках, що вкривають їх із голови до п'ят, аби не викликати бажання в чоловіків, які, либонь, відчують тваринні імпульси, побачивши кілька сантиметрів жіночої шкіри чи білу шкарпетку. Тобто жінку карають за слабкість чи порок чоловіка. Боязнь чоловіків така, що багато жінок обстоюють носіння бурки, бо в них вони почуваються невидимими і тому почуваються безпечніше.

Письменник Едуардо Галеано казав, що «врешті-решт страх жінки перед насильством чоловіка є віддзеркален-

ням страху чоловіка перед безстрашною жінкою». Звучить гарно, проте це судження здається мені химерним. Як не боятися, якщо світ змовляється, аби нас лякати? Безстрашних жінок дуже мало, хіба що ми згрупуємося — тоді ми почувасмося нездоланими.

Якою є основа цієї вибухової суміші бажання і ненависті до жінок? Чому ці агресія і домагання не вважаються проблемою цивільного права чи порушенням людських прав? Чому їх замовчують? Чому не ведеться війна проти насильства щодо жінок — так, як оголошують війну наркотикам, тероризму чи злочинності? Відповідь очевидна: насильство і страх є інструментами контролю.

Між 2005 і 2009 роками у Болівії, в ультраконсервативній і віддаленій колонії менонітів Манітоба, сто п'ятдесят жінок і дівчат, включно з трирічною дівчинкою, регулярно гвалтували, приспавши спреєм для анестезії биків перед кастрацією. Прокидалися вони побиті і поплямлені кров'ю, й отримували пояснення, що їх покарав диявол, що вони одержимі демонами. Жінки були неписьменними, говорили архаїчною німецькою мовою, що перешкоджало їм контактувати із зовнішнім світом, вони не знали, в якій частині світу живуть, не могли читати мапу, щоб втекти, не мали до кого звернутися. Цей випадок не є унікальним, те саме коїлося і коїться далі в інших ізольованих фундаменталістських общинах — релігійних чи іншого типу, — як-от Боко Гарам, нігерійській терористичній організації, де до жінок ставляться як до худоби. Іноді причиною є не ідеологія, а попросту ізольованість і неосвіченість, як у Тисфьорді на півночі Норвегії, за північним полярним колом.

Чоловіки бояться влади жінок, тому закони, релігії і звичаї впродовж століть насаджували різноманітні обмеження для інтелектуального, артистичного та економічного розвитку жінок. У минулому десятки тисяч жінок, звинувачених у відьомстві, були катовані і заживо спалені за те, що забагато знали, що мали силу знання. Жінки не мали

доступу ані в бібліотеки, ані в університети, фактично ідеалом було — і подекуди досі залишається, — щоби вони були неписьменними, аби тримати їх у покорі, аби в них не виникало питань і вони не бунтували. Те саме робили з рабами: за те, що навчився читати, карали батогами, а часом смертю. У наш час більшість жінок має такий самий доступ до освіти, що й чоловіки, але коли вони надто вирізняються чи прагнуть лідерства, то наражаються на агресію, як це сталося з Гілларі Клінтон на президентських виборах 2016 року в Сполучених Штатах.

Убивці, відповідальні за бійні в Сполучених Штатах, що майже без винятку є білими чоловіками, мають одну спільну рису — мізогінію, засвідчену їхньою хронікою домашнього насильства, погроз і нападів на жінок. На багатьох із цих психопатів наклали відбиток травматичні стосунки з матір'ю; вони не терплять відмови, байдужості чи насмішок з боку жінок, тобто не терплять сили, яку ті мають. «Чоловіки бояться жінок, які з них насміхаються. Жінки бояться чоловіків, які їх вбивають», — казала письменниця Маргарет Етвуд.

Жіночий визвольний рух став випробуванням для самооцінки двох чи трьох поколінь чоловіків, бо жіноча конкуренція кинула їм виклик і часто перевершила в царинах, які належали виключно їм. Тож не випадковим є те, що високий рівень зґвалтувань фіксується, наприклад, у збройних силах, де раніше жінки мали доступ тільки до адміністративних посад, подалі від служби. Чоловіча реакція на жіночу силу часто є агресивною.

Звісно, я не кажу, що всі чоловіки є потенційними кривдниками і гвалтівниками, але їхній відсоток настільки високий, що ми повинні вважати насильство проти жінки тим, чим воно насправді є: найбільшою кризою, з якою зіштовхнулося людство. Агресори не є винятками,

не є психопатами, це батьки, брати, наречені, благовірні, звичайні чоловіки.

Досить евфемізмів. Досить часткових рішень. Потрібні глибокі зміни у суспільстві, і саме ми, жінки, мусимо їх впровадити. Пам'ятайте про те, що ніхто нічого нам не подарує, ми мусимо добитись цього самі. Ми повинні привернути увагу до цієї проблеми в усьому світі і організовуватися. Зараз це можливо, як ніколи, бо у нас є інформація, комунікація і здатність мобілізуватися.

Жорстоке поводження, якого зазнає жінка, пояснюється її недооцінкою. Як казала Вірджинія Вулф, фемінізм є радикальною ідеєю того, що жінки є людьми. Не одне сторіччя тривали дискусії про те, чи є у жінок душа. Багато де їх досі продають, купують і обмінюють, як товар. Більшість чоловіків вважають їх нижчими за себе, хоча ніколи цього не визнають, тому їх зачіпає й ображає, що жінка може знати те і добитися того самого, що й вони.

Я вже оповідала цю історію в одному спогаді, але коротко викладу її ще й тут, бо вона є релевантною. Багато років тому, у 1995 році, я поїхала до Індії з подругою Таброю і своїм тодішнім чоловіком Віллі, які запланували цю мандрівку, щоб змінити мені обстановку і допомогти скинути із себе заціпеніння, спричинене смертю моєї доньки. Я написала спогад — «Паула», — який дав мені змогу зрозуміти і врешті прийняти те, що сталося, але після виходу книжки відчула довкола себе жахливу пустку. Моє життя не мало сенсу.

Про Індію в моїй пам'яті зберігся образ її контрастів та неймовірної краси, а також спогад про те, що вплинуло на решту мого життя.

Ми орендували машину з водієм і їхали сільською дорогою Раджастану, коли перегрівся двигун і ми мусили

спинитися. В очікуванні, поки він охолоне, ми з Таброю підійшли до гурту із шести чи семи жінок, оточених дітьми, які стояли у затінку єдиного дерева у цій пустельній місцині. Що вони там робили? Звідки взялися? Ми не минали жодного села чи криниці, які могли би пояснити їхню присутність. Жінки, молоді і з вигляду дуже бідні, наблизились до нас із тією невинною цікавістю, яка досі існує у деяких місцях: їх приваблювало бурячкового кольору волосся Табри. Ми подарували їм срібні браслети, які купили на якомусь базарі, хвильку побавилися з дітьми, доки водій не покликав нас гудками клаксона.

Коли ми прощалися, одна з жінок підійшла до мене і вручила мені маленький шматяний згорток. Він нічого не важив. Я подумала, що вона хоче дати мені щось навзаєм браслетів, та розгорнувши шмаття, аби побачити, що там, я зрозуміла, що це новонароджене маля. Я його благословила і спробувала віддати матері, але та відступила і не схотіла його брати. Це було так несподівано, що я заціпеніла, але наш водій, високий, бородатий чоловік у тюрбані, підбіг, вихопив у мене немовля і впхав його до рук іншій жінці. Узнявши під руку, він майже потяг мене до машини — і ми швидко рушили з місця. Я здобулась на реакцію через кілька хвилин. «Що сталося? Чому та жінка хотіла віддати мені свою дитину?» — спитала я у замішанні. «То була дівчинка. Ніхто не хоче дівчинки!» — відказав водій.

Я не змогла врятувати ту дівчинку, яка вже багато років приходить до мене у снах. У них я бачу, що життя її було нещасним, що померла вона дуже молодою, що то була моя донька чи онука. Думаючи про неї, я вирішила створити фундацію, призначенням якої є допомагати таким, як вона, жінкам і дівчатам, дівчаткам, яких ніхто не хоче, яких продають у передчасні шлюби, яких примушують тяжко працювати і займатися проституцією, яких б'ють і

гвалтують, і вони народжують у пубертатному віці, дівчаткам, які стануть матерями інших, таких самих, як вони, дівчаток у вічному циклі приниження і мук; дівчаткам, які вмирають надто молодими, та іншим, які навіть не мають права народитися.

Тепер, коли можна визначити стать ембріона, мільйони дівчаток абортують. У Китаї, де політика однієї дитини задля контролю за кількістю населення, яка здійснювалася до 2016 року, призвела до нестачі дівчат-наречених, багато чоловіків привозять їх з інших країн, іноді силоміць. За деякими оцінками, за неповні п'ять років жертвами торгівлі людьми стала 21 тисяча дівчат, яких привозили з М'янми (колишня Бірма) в провінцію Хенань, де найбільша диспропорція між статями: на кожні сто дівчаток народжується сто сорок хлопчиків. Накачані наркотиками, побиті, зґвалтовані, ці юнки стають дружинами-полонянками і матерями супроти власної волі. Можна було б дійти висновку, що з огляду на цей попит, дівчатка тепер цінуються так само, як хлопчики, однак це досі не той випадок. Багато де народження доньки є нещастям, тоді як сини є благословенням. Повитухам платять менше, коли на світ з'являється дівчинка.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, двісті мільйонів жінок стали жертвами жіночого обрізання і три мільйони дівчат ризикують зазнати його цієї миті у деяких частинах Африки, Азії і серед іммігрантів в Європі і Сполучених Штатах. Якщо вам стане духу, подивіться в інтернеті, у чому полягає ця практика, коли дівчаткам лезом для гоління, ножом чи уламком скла відрізають клітор і статеві губи — без жодної анестезії і бодай мінімальних гігієнічних заходів. Калічать дівчат жінки, які, не замислюючись, продовжують традицію, що має на меті запобігти сексуальній насолоді та оргазму. Влада не втручається, прикриваючись тим, що це культурна чи релігійна традиція. Дівчина, яку не було обрізано, на шлюбному ринку цінується менше.

Знуцання, експлуатація, тортури і злочини проти жінок і дівчат масово чиняться в усьому світі — і майже завжди безкарно. Цифри є такими великими, що це нас ошелешує і ми не бачимо масштабності жахіття. Лише познайомившись із дівчиною чи жінкою, яка пройшла через якесь із цих жахливих випробувань, дізнавшись її ім'я, побачивши її обличчя і почувши її історію, ми можемо солідаризуватися.

Ми думаємо, що ніщо настільки жахливе не може статися з кимось із наших дочок, але є безконечними інстанції, де до них також поставляться зневажливо, або ж вони зазнають

утисків, коли ми випустимо їх у світ і вони самі дбатимуть про себе. Загалом дівчатка більш тямущі і старанні в школі і університеті, ніж хлопці; але у них менше можливостей. У трудовій сфері чоловіки заробляють більше і отримують вищі посади; в мистецтві і науці ми, жінки, мусимо докласти подвійних зусиль, щоб отримати половину визнання; для чого будемо це продовжувати.

У минулі десятиріччя жінкам перешкоджали розвивати свій талант чи креативність, бо це здавалося протиприродним, вважалося, що їхнім біологічним призначенням є виключно материнство. Якщо якась із них добивалася певного успіху, то мусила ховатися за чоловіка чи батька, якому діставалися всі лаври, як це було з композиторками, художницями, письменницями і науковицями. Це змінилося, але не всюди і не настільки, як би нам хотілося.

У Кремнієвій долині, технологічному раю, який назавжди змінив саму суть комунікацій і людських стосунків, де середній вік менший, ніж тридцять років — іншими словами, ми говоримо про молоде і гадано більш прогресивне і візіонерське покоління, — жінок дискримінують тим самим мачизмом, який уже був неприйнятний півсторіччя тому. Відсоток жінок, які працюють у цій сфері, як і в багатьох інших, є мінімальним, їх обходять посадами і просуванням по службі, недооцінюють, перебивають чи ігнорують, коли ті висловлюють свою думку, і часто домагаються.

Моя мати добре малювала олією, мала чудове відчуття кольору, але ніхто не сприймав її серйозно, як і вона сама. Вона виросла з переконанням, що є обмеженою, бо вона жінка; справжніми митцями і творцями є чоловіки. Я її розумію, бо попри мій фемінізм я також сумнівалася у своїх здібностях і таланті; я почала писати белетристику, коли мала майже сорок років, з відчуттям, що вторгаюся на заборонену територію. Відомі письменники, особливо

ті, що належали до латиноамериканського літературного буму, є чоловіками. Панчіта боялася «відпустити руку», як пояснила мені одного разу; вона воліла робити копії, бо в цьому не було ризику, ніхто не міг з неї насміхатися чи звинувачувати у претензійності. Робила вона це досконало. І могла б займатися цим наполегливіше, могла би вчитися, але ніхто її не захопив; її «картинки» вважали однією з її примх.

Я завжди дуже захоплювалася картинами моєї матері, десятками привозила їх до Каліфорнії, і тепер вони вкривають стіни мого офісу і дому, включно із гаражем. Панчіта писала їх для мене. Я знаю: вона шкодувала, що не наважилася зробити живопис своїм пріоритетом, як врешті я змогла зробити це з письмом.

Поговорімо про мир. Війна є граничним проявом мачизму. Більшістю жертв у будь-якій війні є не воїни, а жінки і діти. Насильство — основна причина смерті жінок між чотирнадцятьма і сорока чотирма роками, через нього вмирає більше, ніж від разом узятих раку, малярії і нещасних випадків. Жінки і дівчата становлять 70% жертв торгівлі людьми. Можна сказати, що проти жінок ведеться неоголошена війна. Тож не дивно, що ми передусім хочемо миру для нас самих і наших дітей.

Уперше на виставу п'єси «Монологи вагіни» Ів Енслер, яка вже стала частиною світової культури, я пішла зі своєю матір'ю. Обоє нас вона пройняла до глибини душі. Як сказала Панчіта, виходячи з театру: я ніколи не думала про свою вагіну і ще менше розглядала її в дзеркалі.

Ів Енслер написала «Монологи...» у 1996 році, коли слово «вагіна» було непристойним і жінки заледве наважувалися його вимовляти в присутності гінеколога. П'єсу було перекладено на багато мов, її ставили у «позабродвейських» театрах, у школах і коледжах, на вулицях, площах і підпільно у підвалах тих країн, де жінки позбавлені фундаментальних прав. Вона зібрала мільйони доларів, які пішли на програми захисту жінок, їхньої освіти і підтримки у них прагнення до лідерства.

Ів, яка пережила сексуальну агресію з боку власного батька, заснувала V-Day, ініціативу, що має на меті покласти край насильству проти жінок і дівчат на глобальному рівні. У Конго V-Day створила City of Joy (Місто радості), притулок для жертв війни, жінок і дівчат, які пережили викрадення, зґвалтування, нападки, інцест, експлуатацію, тортури чи жіноче обрізання, яким загрожує небезпека бути вбитими через ревності чи помсту, бажання позбутися їх чи попросту тому, що вони є супутніми втратами збройних конфліктів. Тут вони починають зцілюватися, знову здобуватися на голос, співати, танцювати, розповідати свої історії, вірити в себе та інших жінок, воскрешати душу.

Усі вони повертаються у світ переродженими.

Десятиріччями Ів спостерігає немислимі звірства, однак дух її не слабне: вона впевнена, що ми можемо покінчити з таким насильством за одне покоління.

Згвалтування стало знаряддям війни. Жінки є першими жертвами загарбницьких і окупаційних армій, воєнізованих угруповань, герильї та різних бойових рухів, включно з релігійними, і, певна річ, терористичних груп і банд, як зокрема страхітливі центральноамериканські марас (ватаги). Лише в Конго за останні роки понад півмільйона жінок, від кількамісячних дівчаток до вісімдесятирічних бабусь, були згвалтовані, скалічені, спотворені, у них фістули, які часто є неоперабельними, з огляду на важкість ран.

Згвалтування руйнує тіла і життя цих жінок і дівчат, а також саму структуру громади. Нівечення є таким глибоким, що тепер гвалтують і чоловіків. У такий спосіб війська і ополчення ламають волю і душу цивільного населення. Жертви зазнають жахливих фізичних і психологічних травм і назавжди лишаються заплямованими; іноді їх виганяють з їхніх родин і сіл або страчують, побиваючи камінням. Це ще один випадок, коли вина падає на жертву.

Кавіта Рамдас, колишня голова Всесвітнього фонду на підтримку жінок, найбільшої неприбуткової організації, що займається просуванням людських прав жінки, і нинішня керівниця Програми людських прав жінки Фонду «Відкрите суспільство», пропонує демілітаризувати світ, це

мета, якої можуть добитися тільки жінки, бо їх не спокушає мачистська привабливість зброї і вони є тими, хто зазнає прямої дії культури, яка звеличує насильство.

Немає нічого страхітливішого, ніж безкарне насильство, яке завжди скоюють під час війни. Однією з наших найбільш амбіційних мрій є покласти край війнам, однак воєнна промисловість дає надто високі прибутки; нам потрібна буде критична кількість людей, готових перетворити цю мрію на дійсність, аби схилити шальки терезів на бік миру.

Уявіть собі світ без армій, світ, у якому воєнні ресурси працюватимуть на спільне благо, в якому конфлікти вирішуватимуться за столом переговорів, а завданням солдатів буде підтримання порядку і сприяння миру. Коли це станеться, ми перевершимо наш статус *Homo sapiens* і зробимо еволюційний стрибок у *Contentus homo superior*.

Фемінізму немає без економічної незалежності. Мені в дитинстві це ясно показала ситуація моєї матері. Ми, жінки, повинні мати власні доходи і розпоряджатися ними, для цього потрібні освіта, професійна підготовка і відповідна робоча і родинна атмосфера. Так буває не завжди.

Провідник самбуру в Кенії розповів мені, що його батько шукає для нього наречену, яка була би доброю матір'ю його дітей, доглядала би худобу і виконувала належні їй хатні обов'язки. В майбутньому вона сама доконечне попросить його пошукати інших дружин, аби ті допомагали їй в роботі. Він пояснив мені, що якби вона мала інший вибір, рівновагу родини і громади було б порушено. Я розумію резони цього провідника: заради збереження традиції, яка є дуже зручною для нього; але мені б хотілося поговорити з тією гіпотетично нареченою і дружинами з його села, які, можливо, не є надто задоволені своєю долею і якби мали освіту, в якій їм відмовлено, то прагнули би іншого життя.

За оцінками 2015 року, дві третини неписьменних дорослих людей у світі становлять жінки; більшість дітей, неохоплених шкільним навчанням, жіночої статі. Жінки отримують меншу оплату, ніж чоловіки, за ту саму працю; робота, якою традиційно займаються жінки, як-от вчительки, доглядальниці тощо, є погано оплачуваною, а

хатня праця не цінується і не оплачується. Це ще більше дратує в наш час, коли жінки працюють поза домом, бо зарплати не багатьох чоловіків вистачає, щоб утримувати родину, і втомлені після роботи, вони займаються дітьми, приготуванням їжі і хатніми справами. Ми повинні змінити звичаї і закони.

Ми живемо у дуже незбалансованому світі. Подекуди жінка має право, принаймні в теорії, на самовизначення, в інших місцях вона улягає чоловікові, його вимогам, бажанням і примхам. У деяких регіонах вона не може вийти з дому без супроводу близького родича чоловічої статі, є позбавлена голосу, права визначати свою долю чи долю своїх дітей, не має освіти, належного медичного обслуговування і доходів; не бере жодної участі в публічному житті; і навіть не вирішує, коли і за кого вийде заміж.

У середині 2019 року ми побачили в пресі добру новину про те, що жінки Саудівської Аравії, які мають менше прав, ніж десятирічний хлопець, нарешті можуть кермувати автомобілем і подорожувати без супроводу чоловіка з їхньої родини. Це стало можливим після того, як декілька жінок з королівської родини нишком втекли за кордон, бо не могли терпіти утисків у своїй країні. Однак тепер, коли водити машину і подорожувати є законним, жінкам доводиться стикатися з гнівом чоловіків з їхніх родин, які незгодні з цією зміною. І це у XXI сторіччі!

Якщо я кажу, що була феміністкою вже в п'ять років (і з превеликою гордістю), то не тому, що я це пам'ятаю, позаяк це відбувалося на емоційному рівні, до того, як в дію вступав розум, а тому що все про це мені розповіла моя мати. Вже тоді Панчіта жила, перелякана донькою, яку підкинула їй доля. В дитинстві в домі мого дідуся я бачила, що чоловіки родини мали гроші, автомобілі, свободу їхати коли і куди їм заманеться, а також право приймати усі

рішення, навіть найдріб'язковіші, наприклад, вирішувати, що буде подаватись на вечерю. Нічого з цього не мала моя мати, яка жила з ласки свого батька і старшого брата, і до того ж мала невелику свободу, бо мусила дбати про свою репутацію. Наскільки я це усвідомлювала? Достатньо, аби від цього страждати.

У дитинстві залежність вселяла у мене такий самий жах, який вселяє досі, тому, заледве закінчивши середню школу, я прагнула працювати, щоб утримувати себе і за можливості утримувати свою матір. Мій дідусь казав: хто платить, той повеліває. То була перша аксіома, яку я включила до мого зародкового фемінізму.

Коротко згадаю про мою фундацію, яка має прямий стосунок до всього, сказаного раніше. (Те, що ми робимо, ви можете побачити на www.isabelallende.org). У 1994 році були опубліковані мої спогади під назвою «Паула». Реакція читачів була неймовірною; пошта щодня приносила десятки листів, написаних різними мовами, від людей, яких зворушила історія моєї доньки. Вони солідаризувалися з моїм горем, бо всі переживають втрати і біль. У шухлядах зібралася гора кореспонденції; деякі листи були настільки гарними, що через пару років декілька європейських видавців видали їхню вибірку.

Прибутки від цієї книжки, які належали моїй доньці, а не мені, я поклала на окремий рахунок, водночас розмірковуючи, що зробила би з ними Паула. Я вирішила, що з ними робити, після тієї пам'ятної мандрівки до Індії, і відтак народилася моя фундація, завданням якої є інвестувати в можливість жінок і дівчат із групи підвищеного ризику, бо саме такою була місія Паули під час її короткого життя. То було правильне рішення; через цю фундацію, яка утримується завдяки суттєвій частині доходів від моїх книжок, моя донька продовжує допомагати людям. Можете собі уявити, що це означає для мене.

Мені не треба вигадувати головних героїнь моїх книжок, жінок сильних і рішучих, бо я оточена ними. Декотрі з них

порятувалися від смерті і зазнали страшних травм, вони все втратили, включно зі своїми дітьми, однак дають собі раду. Не тільки виживають, вони ще й розвиваються, а деякі з них стають лідерами своїх громад; вони гордяться шрамами на тілі і ранами в душі, бо ті свідчать про їхню життєстійкість. Ці жінки не бажають, аби до них ставилися як до жертв, у них є гідність і відвага, вони підводяться, йдуть уперед і роблять це, не втрачаючи здатності жити з любов'ю, співчуттям і радістю. Відчувши децицію емпатії і солідарності, вони відроджуються і цвітуть.

Іноді у мене опускаються руки. Я запитую себе, чи не є те, що робить фундація, краплею води у пустелі потреби. Треба стільки зробити, а ресурси настільки обмежені! Це згубний сумнів, який спонукає нас умити руки від чужого страждання. В такі моменти моя невістка Лорі, яка керує фундацією, каже мені, що результат наших зусиль не вимірюється за універсальною шкалою, його потрібно вимірювати у кожному окремому випадку. Ми не можемо знизувати плечима перед проблемами, які здаються нам нездоланими, ми мусимо діяти. Лорі нагадує мені самовідданих і хоробрих людей, які працюють у дуже важких умовах з єдиною метою — полегшити чужі скруту і біль. Їхній приклад змушує нас проганяти демона байдужості.

Ми у фундації скеровуємо наші дії на охорону здоров'я (що включає в себе репродуктивні права), освіту, економічну незалежність і захист від насильства та експлуатації. Починаючи з 2016 року, ми також зосереджуємося на біженцях, особливо на кордоні між Сполученими Штатами і Мексикою, де триває гуманітарна криза серед тисяч і тисяч людей, які втекли від насильства у Центральній Америці і просять притулку. Найбільше страждають і наражаються на найгірші небезпеки саме жінки і діти. Обмежувальні заходи американського уряду практично анулювали право на притулок.

Аргументом проти мігрантів є те, що вони прибувають, аби скористатися соціальним захистом, відібрати роботу в місцевих громадян і змінити культуру — це евфемізм, аби вказати на те, що вони не є білими, однак доведено, що коли їм дозволяють інтегруватися, вони дають країні значно більше, ніж отримують.

Між іммігрантами і біженцями є відмінність. Перші приймають рішення їхати деінде, аби покращити умови свого життя. Зазвичай вони молоді і здорові — старі лишаються на місці, — і намагаються якнайскоріше адаптуватися, дивляться в майбутнє і бажають пустити коріння. Біженці втікають, рятуючи своє життя, від збройних конфліктів, переслідувань, злочинності і граничної бідності. Це люди

у відчаї, які змушені покинути все, що для них звичне, і шукати притулку деінде, там, де їх, можливо, зустрінуть вороже. Половина із 70 мільйонів біженців, зареєстрованих у 2018 році, були жінками і дітьми; ці цифри щороку збільшуються.

Біженець живиться спогадами і ностальгією, його очі звернені у минуле, він мріє повернутися додому, але в середньому проведе далеко від батьківщини від сімнадцяти до двадцяти п'яти років. Багато з них ніколи не зможуть повернутися; вони завжди будуть чужинцями. Цю глобальну кризу, яку незабаром поглиблять нові хвилі біженців, що полишають свої землі через кліматичні зміни, зустрічають не зводячи мури, а допомагаючи усунути причини, через які люди втікають зі своїх рідних місць.

Ти мусиш розуміти, що ніхто не садовить
своїх дітей у човен,
хіба що вода є стійкішою, ніж суходіл.
Ніхто не обпалює рук під потягами, *під повозами*,
ніхто не проводить днів і ночей у череві вантажівки,
поїдаючи папір, хіба що
пройдені милі будуть чимось більшим, ніж подорож.
Ніхто не волочиться під парканами,
ніхто не хоче бути побитою,
яку жаліють.
Ніхто не обирає табору біженців
чи того, що її проштрикнуть і вона доживатиме
зі зболеним тілом
або в тюрмі, бо тюрма надійніша, ніж місто у вогні,
і охоронець тюрми вночі кращий,
ніж вантажівка, набита чоловіками,
що подібні до твого батька.

Варсан Шайр, «Рідний дім»

Один із найефективніших способів чинити позитивний вплив на світ — інвестувати в жінок. У найбідніших регіонах матері витрачають свої доходи на родину, тоді як чоловіки виділяють на неї лише третину своїх. Коротко кажучи, жінки піклуються про харчування, здоров'я та освіту своїх дітей, тоді як чоловіки витрачають на себе: чи то на розваги, чи то купуючи те, що підніме їхній престиж, наприклад, мобільний телефон чи велосипед.

Я збагнула, що з невеликою допомогою можна зробити багато. Якщо жінка має можливість приймати рішення і — власні доходи, то становище родини поліпшується; якщо процвітають родини, громада, а врешті, й країна, прогресують. Так розривається цикл убогості. Найвідсталішими суспільствами є ті, де жінки перебувають у підлеглому становищі. Утім, цю очевидну істину часто ігнорують уряди і некомерційні організації. На щастя, це змінюється тією мірою, якою жінки мають можливість приймати політичні рішення або ресурси для благодійництва, які загалом призначають на жіночі проекти.

Жінкам потрібно бути взаємозв'язаними. Як казала Едрієн Річ, американська поетка-феміністка, «контактів між жінками бояться найбільше, вони породжують найбільше проблем і є потенційно найбільш трансформуючою силою на планеті». Це цікаве спостереження могло би пояснити той неспокій, що його відчувають багато чоловіків, коли жінки збираються разом. Вони думають, що ми щось замишляємо, й подекуди мають рацію.

Жінкам потрібно бути пов'язаними між собою. Споконвіків вони збиралися біля криниці, печі, колиски, на полях, фабриках і в домівках. Вони хочуть ділитися своїм життям і чути історії інших. Немає нічого більш захопливого, ніж балачка жінок, що майже завжди є інтимною й особистою. Плітки також розважають, для чого заперечувати. Для нас є кошмаром бути відкинутими та ізольованими, бо поодинці ми вразливі, тоді як гуртом процвітаємо. Проте мільйони жінок живуть під замком, не маючи ані свободи, ані засобів, щоб вийти за межі невеличкого радіуса їхніх домівок.

Кілька років тому ми з Лорі відвідали в Кенії невеличку жіночу общину. Нам дали доволі туманні вказівки, однак Лорі, значно більша, ніж я, шукачка пригод, звеліла мені вдягнути капелюха і ми пішли стежкою, що вилася поміж заростей. Невдовзі стежка зникла, і ми довгенько йшли

наосліп: я — з відчуттям, що ми навік пропали, але у Лорі є гасло, що всі дороги ведуть до Риму. Коли я вже готова була розплакатися у хащах, ми почули голоси. То був жіночий спів, який накочувався, як хвилі на берег моря. Це й був той компас, який привів нас у Кібисон.

Ми вийшли на прогалину в лісі, велику галявину з парою простих хатин і чимось на зразок навісу, щоб куховарити, їсти, проводити уроки, шити і займатися рукоділлям. Ми прийшли навідати Естер Одіамбо, жінку, яка багато років працювала в Найробі і, вийшовши на пенсію, вирішила повернутися у своє село поблизу озера Вікторія. Там вона застала справжню трагедію. Чоловіки приходили і відходили, ведучи кочове життя у пошуках роботи, економічної стабільності не було, множилася проституція, людей косив СНІД, він знищив середнє покоління батьків і матерів, залишилися лише старі й малі. Жінки вмирали тією ж мірою, що й чоловіки.

Коли Естер приїхала, інформації про хворобу і те, як нею заражаються, було дуже мало, її приписували магічним причинам, доступного лікування також не було. Вона взялася боротися із забобонами, просвіщати людей і допомагати перш за все жінкам, які мали обмежені засоби для існування. На цю справу вона віддала свою власність.

Коли ми з Лорі прийшли туди, то побачили дітей: одні бавилися, інші писали домашні завдання крейдою на маленьких дошках або рисували цифри й букви патичками на землі, і групки жінок: одні куховарили, інші прали чи займалися рукоділлям, яке продавали на базарі, аби допомогти утримувати общину.

Ми представилися англійською, й Естер Одіамбо була нашим перекладачем. Побачивши, що ми іноземки, і дізнавшись, що ми приїхали здалеку, жінки обступили нас, пригостили червоним і гірким чаєм і сіли вколо, щоб

оповісти нам своє життя, яке в основному складалося з праці, втрат, болю і любові.

То були вдови, покинуті жінки, вагітні дівчатка-підлітки, бабусі з осиротілими внуками чи правнуками на руках. Саме таким був випадок жінки, що виглядала дуже старою, хоча сама не знала свого віку; вона годувала грудьми кількомісячну дитину. Помітивши наш очевидний ступор, Естер пояснила, що іноді таке трапляється: бабусі вертається молоко, коли є потреба годувати внука. «Цій жінці, либонь, років вісімдесят», — додала вона. Можливо, перебільшувала... Я багато разів розповідала цю історію, але тут мені ніхто не вірить, хоча я бачила щось подібне в одному містечку біля озера Атітлан у Гватемалі.

Історії жінок з Кібисона були трагічними, деякі через СНІД втратили майже всіх членів своєї родини, однак вони не виглядали нещасними. У цьому колі будь-що могло послужити причиною для сміху, жартів, підсміювань одна з одною і всіх, з Лорі і мене. Естер Одіамо підсумувала це однією фразою: «Жінки радіють, коли збираються разом». Надвечір вони попрощалися з нами, співаючи. Ці жінки увесь час співали. Можливо, цієї общини Кібисон уже нема, бо наша з Лорі пригода сталася давно, але той урок був незабутнім.

Мені зовсім не важко уявити такі самі групи жінок, як у Кібисоні, — різних рас, віросповідань і віку, які, сидячи вколо, діляться своїми історіями, своєю боротьбою і сподіваннями, плачуть, сміються і гуртом працюють. Яку потужну силу могли б утворити ці кола! Мільйони їх, з'єднавшись, могли б покласти край патріархату. Було б непогано. Треба дати шанс цьому велетенському природному і відновлюваному ресурсу, яким є жіноча енергія.

У сімдесяті роки, коли протизаплідні таблетки та інші контрацептиви стали доступні широкій публіці, жіноча емансипація розширилася. Нарешті жінки могли жити статевим життям на повну, не страшачись небажаної вагітності. Уявіть собі спротив релігії і мачизму в Чилі! Я тоді припустила, що кінець патріархату неминучий, але ми досі далеко від того, аби це сталося. Ми багато здобули, однак мусимо ще багато чого зробити. Наші права, коли вони у нас є, порушують під будь-яким приводом: війна, фундаменталізм, диктатура, економічна криза чи якась катастрофа. У Сполучених Штатах у другому тисячолітті оспорується не лише право на аборт, але й на жіночі контрацептиви. Ясна річ, ніхто не заперечує право чоловіка на вазектомію чи презервативи.

Моя фундація допомагає фінансувати клініки і програми, призначені контролювати фертильність, включно з абортom. Ця тема є мені дуже близькою, бо у вісімнадцять років мені довелося допомагати п'ятнадцятирічній дівчині, школярці, яка завагітніла. Ми називатимемо її Селія, позаяк я не можу вказати її справжнє ім'я. Вона прийшла з цим до мене, бо не наважилася зізнатися у цьому своїм батькам; у відчаї вона навіть думала про самогубство — настільки серйозним було те, що з нею сталося. У Чилі аборт суворо карався законом, однак широко практикувався (і практи-

кується досі) в підпільний спосіб. Умови його здійснення були і залишаються дуже небезпечними.

Не пам'ятаю, як я дізналась ім'я людини, яка могла вирішити проблему Селії. Ми пересідали з одного автобуса на інший, заки добралися у бідний район, і ще пів години брели, шукаючи адресу, яка була у мене записана на папірчику. Нарешті ми знайшли помешкання на третьому поверсі цегляного будинку, який нічим не відрізнявся від десятих інших на тій самій вулиці: з білизною, що висіла на балконах, і переповненими сміттєвими баками.

Нас зустрів втомлена з вигляду жінка, яка нас чекала, бо я попередила її телефоном, назвавши ім'я мого зв'язкового. Вона крикнула двом дітям, які бавилися у вітальні, щоб вони замкнулися в своїй кімнаті. Було очевидно, що малюки призвичаєні до цієї рутини, бо пішли геть, навіть не писнувши. В кутку кухні гримкотіло радіо, передаючи новини і рекламу.

Жінка запитала Селію, коли в неї була остання менструація, зробила обрахунки і кивнула. Вона сказала, що це буде швидко і безпечно і якщо ми заплатимо трохи більше домовленої ціни, вона застосує анестезію. Єдиний стіл, який там був, ймовірно, обідній, вона застелила цератою, зверху поклала подушку і звеліла Селіні зняти труси і лягти на ньому. Швиденько її оглянула і ввела у вену руки катетер. «Я була медсестрою, маю досвід», — пояснюючи, сказала вона. І додала, що моїм завданням є потроху вводити моїй подрузі знеболювальне, аби її одурманити. «Пильнуй, щоб голка не випорснула з руки», — застерегла вона мене.

За кілька секунд Селія була напівпритомною, а через чверть години у відрі під столом було скривавлене ганчір'я. Я не хотіла уявляти, яким було би це втручання без анестезії, як це практикується майже завжди за таких обставин. У мене так тремтіли руки, що я не знаю, як дала собі раду

зі шприцом. Коли все закінчилося, я попросилася в туалет і виблювала.

Через кілька хвилин, коли Селія прокинулася, жінка нас випроварила, не давши часу оговтатися, і простягнула моїй подрузі кілька загорнутих у папірець пігулок. «Це антибіотики, приймай одну кожні дванадцять годин протягом трьох днів. Якщо підніметься температура чи почне дуже кривавити, доведеться тобі йти в лікарню, але цього не станеться, у мене легка рука», — сказала вона. І попередила, що коли ми назвемо її ім'я чи адресу, це матиме для нас дуже серйозні наслідки.

Я так і не змогла забути цей випадок, який стався шістдесят років тому. Я описала його в кількох моїх книжках і знову переживаю в своїх кошмарах. Заради Селіни і ради мільйонів жінок, які проходять через щось подібне, я є непоступливою в питанні захисту репродуктивних прав. Якщо аборт є законним і здійснюється в належних умовах, цей досвід, як показують численні дослідження, не є особливо травматичним. Більшу травму відчують жінки, які не можуть його зробити і змушені доношувати небажану вагітність.

Я поважаю людей, які відкидають аборт з релігійних чи інших причин, однак є неприйнятним, коли цей критерій нав'язується тим, хто не поділяє цього погляду. Це вибір, який має бути доступний тим, хто його потребує.

Контрацептиви мали би бути безплатними і доступними кожній юнці, відколи в неї починаються менструації. В такому разі було би менше небажаних вагітностей, але реальність є такою, що вони коштують дорого, часто потребують рецепту лікаря, їх не покриває медичне страхування, а ще вони можуть мати дуже неприємні побічні ефекти. Крім того, вони не завжди гарантують результат.

Тягар планування родини лягає на жінку — багато чоловіків відмовляються використовувати презервативи і вивергають сім'я, не зважаючи наслідків, — і як наслідок,

жінки є винними, якщо вагітніють — «бо були необачними». У нас є вираз: «Дала себе начинити», тобто дозволила це і має тепер поплатитися. Ті, хто виступають проти абортів, не покладають відповідальність на чоловіка, без участі якого запліднення неможливе. Також вони не запитують себе всерйоз, чому жінка воліє перервати вагітність, які у неї практичні чи психологічні причини, що означала би дитина в теперішній момент її життя.

Мені пощастило, бо я ніколи не переживала того, через що пройшла Селіна, і могла планувати мою родину — тільки двоє дітей — спочатку при допомозі протизаплідних пігулок, а згодом внутрішньоматкового засобу. Утім, коли мені виповнилося тридцять вісім років, я вже не переносила жоден зі звичних методів і врешті перев'язала собі труби. То було рішення, яке здавалося мені неминучим, але згодом я довго страждала, почасти тому, що операція ускладнилася важкою інфекцією, а почасти тому, що почувалася скаліченою. Чому мені довелося через це пройти? Чому мій чоловік не вдався до вазектомії, яка є значно простішою процедурою? Тому що мого фемінізму не вистачило, аби від нього цього вимагати.

Дві мої внучки вирішили, що не матимуть дітей, бо з ними багато клопоту і планета перенаселена. З одного боку, мене трохи засмучує, що вони втратять такий досвід, який для мене був чудовим, а з іншого — я тішуся, що нинішня молодь має такий вибір. Однак боюся, що наш рід згасне — хіба що мій єдиний внук надихнеться і знайде собі невибагливу пару.

Сторіччями жінки могли керувати своєю фертильністю, володіючи знаннями про менструальні цикли, трави й абортивні методи, але ці знання були витравлені до кореня. І наслідком знецінення жінки стало те, що чоловіки присвоїли собі владу над жіночим тілом.

Хто приймає рішення щодо тіла жінки і кількості дітей, яких вона може чи хоче мати? Чоловіки від політики, релігії і закону, які не відчують на власній шкурі ні вагітності, ні пологів, ні материнства. Допоки закони, релігія і традиції не покладатимуть таку саму відповідальність за вагітність на батька, як на матір, чоловіки не повинні висловлювати свою думку з цього питання, це аж ніяк не їхня компетенція. Це особисте рішення кожної жінки. Контроль над власною фертильністю є фундаментальним людським правом.

У нацистській Німеччині аборт карався тюремним ув'язненням і примусовою вагітністю для жінки і смертю для того, хто його здійснював. Рейху потрібно було родити дітей. Матері, в яких було восьмеро дітей, отримували золоту медаль. У деяких латиноамериканських країнах закони, які стосуються материнства, є настільки драконівськими, що жінку, в якій стався викидень, можуть звинуватити в тому, що вона його спровокувала, і на кілька років запроторити за ґрати. У Чилі в 2013 році Белен, дванадцятирічна дівчин-

ка, зґвалтована вітчимою, завагітніла і їй не дозволили зробити аборт — попри тиск громадських організацій і міжнародний скандал.

Необхідно здійснити депеналізацію абортів, тобто не карати за нього. Це не те саме, що легалізувати його, бо закони впроваджує патріархат, тож коли його легалізують, влада опиниться в руках суддів, поліції, політиків та інших чоловічих структур. У дужках можу додати, що з тієї самої причини працівниці секс-індустрії бажають не легалізації проституції, а лиш її депеналізації.

Як анекдот у тему, варто відмітити, що член конгресу Сполучених Штатів Стів Кінг висунув пропозицію скасувати право на аборт навіть у випадках зґвалтування чи інцесту, бо «що буде, коли ми переглянемо усі генеалогічні дерева і приберемо звідти кожного, хто міг бути результатом зґвалтування чи інцесту? Чи залишиться щось від населення світу, якщо ми так зробимо? Беручи до уваги всі війни і всі зґвалтування і грабунки, які сталися в різних державах, я не можу ручатися, що сам не є результатом цього». Коротко кажучи, він обстоює зґвалтування та інцест як щось природне і нормальне. Під цією пропозицією підписалися вісімдесят чотири конгресмени від Республіканської партії.

Ще один американський конгресмен Тодд Акін заявив, що вагітність внаслідок зґвалтування трапляється рідко, бо жіноче тіло володіє прийомами закриватися, аби запобігти цьому. На думку Акіна, матка в чудесний спосіб знає різницю між «законним зґвалтуванням»(?) та іншою формою сексу. Цей геній був членом Комітету з науки, технології і космосу.

У Сполучених Штатах щороку — дві тисячі заявлених випадків вагітності внаслідок зґвалтування.

Жінки хочуть контролювати своє життя, як і свою фертильність, однак це неможливо, якщо вони зазнають домашнього насильства та їхня доля в руках насильника. Давно, наприкінці шістдесятих і на початку сімдесятих років, коли я працювала журналісткою в Чилі, мені довелося робити кілька репортажів у дуже бідних поселеннях: родини у житлах з картону і дощок, чоловіки без роботи, хворі на алкоголізм, жінки з купою дітей, жертви бідності, свавілля і експлуатації. Звичною картиною було, що чоловік приходив п'яний чи попросту в поганому настрої і лупцював жінку чи дітей. Поліція не втручалася, почасти через байдужість, позаяк часто ці мундурові робили те саме у себе вдома, а почасти тому, що буцімто не могла увійти в житло без ордера на обшук. Перед лицем такої реальності сусідки домовлялися і, коли чули жіночий чи дитячий лемент, прибігали, озброєні пательнями й ополониками, аби дати нападнику по заслугі. То була дієва і спритна система.

Із соромом визнаю, що Чилі було тоді і залишається зараз однією з країн із найвищим у світі показником домашнього насильства, хоча, можливо, це зумовлене тим, що там про ці випадки заявляють частіше, ніж деінде, і ведуть статистику. Це трапляється у всіх соціальних прошарках,

хоча у вищих класах приховується. Іноді фізичних знущань нема, але психологічні тортури та емоційне насильство можуть бути такою ж мірою згубними.

Кожна третя жінка зазнає у своєму житті фізичного чи сексуального насильства, незалежно від її віку і зовнішнього вигляду. Нагадаю вам пісню, написану чотирма чилійськими юнками у 2019 році, яка обійшла весь світ і стала славнем феміністок, перекладена на багато мов і звучить на вулицях і площах голосами тисяч жінок із зав'язаними очима. Чилійський Корпус карабінерів (поліція), що відзначався своїми агресивними методами, подав на LASTESIS позов до суду через «загрозу устрою, посягання на владу і спонування до ненависті і порушення закону». Це спровокувало міжнародну реакцію підтримки авторок.

У кількох рядках пісні підсумовано те, що переживає або чого боїться кожна жінка:

Патріархат — суддя, який нас судить за народження,
і наша покора — незрима наруга.
Це — вбивство жінки.
Безкарність для мого вбивці.
Це — зникнення.
Це — зґвалтування.
І не моя вина,
хоч де я була і як була вбрана.
Ґвалтівником був ти.

LASTESIS, «Ґвалтівник на твоєму шляху»

Насильство проти жінки існувало тисячоліттями — до такої міри, що ми автоматично намагаємось не потрапляти в ризиковані ситуації. Це нас дуже обмежує. Те, що більшість чоловіків робить не замислюючись, наприклад, йти вулицею вночі, зайти в бар чи попросити підвезти машиною, у нас в мозку вмикає сигнал тривоги. Чи варто ризикувати?

Домашнє насильство у Чилі є настільки домінуючим, що фундаментальним пріоритетом уряду першої президентки, яку ми мали, Мішель Бачелет (2006 — 2010 і 2014 — 2018 рр.), було здолати його за допомогою освіти, професійної підготовки, інформації, притулків і законів про захист. Також вона забезпечила безкоштовний і легкий доступ до контрацептивів. Не змогла провести через конгрес закон для депеналізації абортів.

Життя цієї героїні схоже на роман. Вона вивчала медицину, бо то був конкретний спосіб допомагати стражденим людям, як сказала вона в одному інтерв'ю, її спеціальністю була педіатрія. У перші дні військового перевороту 1973 року її батька, генерала Альберто Бачелета, заарештували його товариші по зброї, бо він відмовився взяти участь у заколоті проти демократичного уряду; у березні 1974 року він помер від зупинки серця під час тортур.

Мішель Бачелет і її матір арештувала політична поліція, їх катували на славнозвісній Віллі Грімальді, де нині музей звірств, що коїлися в ті часи. Вона змогла визволитись і поїхала у вигнання до Австралії, а звідти до Східної Німеччини. Через роки вона змогла повернутися в Чилі, де завершила своє вивчення медицини. Працювала на різних посадах до повернення демократії у 1990 році, коли й почалася її політична кар'єра.

Як міністерка охорони здоров'я Мішель дозволила роздачу «пігулки наступного дня» жінкам і дівчатам, старшим 14 років, аби запобігти вагітності відразу після статевого акту. У Чилі, де католицька церква і праві партії є дуже впливовими і де аборт є незаконним, цей захід викликав шалений опір, але також приніс міністерці повагу і популярність.

У 2017 році чилійський конгрес схвалив закон про аборт з трьох причин: безпосередня загроза смерті матері, несумісна з життям патологія ембріона поза маткою і згвалтування. Його можуть здійснювати протягом перших дванадцяти тижнів вагітності, або чотирнадцяти тижнів, якщо дівчині чотирнадцять чи менше років. Обмежень, накладених навіть на ці випадки, є стільки, що цей закон є майже насмішкою, покликаною втихомирити жінок, які його вимагають. На викликаних цим масових маніфестаціях багато жінок оголили груди, аби підкреслити, що вони господині власного тіла.

У 2002 році Мішель було призначено міністеркою захисту, вона стала першою жінкою в Латинській Америці, що отримала цей пост, і однією з небагатьох у світі. На її долю випало геркулесове завдання спробувати примирити військових та жертв диктатури і отримати обіцянку, що ніколи більше збройні сили не повстануть проти демократії.

Мені важко уявити, як ця жінка змогла подолати травму минулого і порозумітися з інституцією, яка не тільки на шістнадцять років впровадила режим терору в країні, але й убила її батька, катувала її саму та її матір і вислала у вигнання. Один з її катів жив у тому самому будинку і вони часто зустрічалися у ліфті. Коли Мішель Бачелет запитали про необхідність національного примирення, вона відповіла, що це особисте рішення; ніхто не може вимагати прощення від тих, хто постраждав від репресій. Країна мусить іти вперед з важким тягарем минулого.

Пройду я вулицями знову
того Сантьяго, що було залите кров'ю,
й на гарній площі, звільненій у змагу,
спинюсь — оплачу тих, котрі відсутні.

*Пабло Міланес,
«Пройду я вулицями знову»*

Багдадський халіф був би радий дізнатися, що ми, жінки, понад усе хочемо любові. У нашому мозку є щось дивне, якась пухлина, яка спонукає нас любити. Без любові ми не можемо жити. Заради любові терпимо наших дітей і чоловіків. Наше самозречення стає однією з форм рабства. Чи помічали ви, що індивідуалізм та егоїзм вважаються позитивними рисами у чоловіків і вадами у жінок? Ми схильні відсувати себе на задній план заради дітей, партнерів, батьків і майже всіх решта. Ми скоряємося і жертвуємо собою заради любові, це нам здається верхом благородства. Що більше ми страждаємо ради любові, то шляхетнішими ми є, як це чітко видно у телесеріалах. Культура прославляє любов як щось найпрекрасніше, і ми добровільно потрапляємо у цю чарівну пастку через «пухлину» в нашому мозку. Я не є винятком, моя «пухлина» — з найбільш зляканих.

Я не стану говорити про материнську любов, бо вона недоторканна, і будь-який жарт, на який я зважилась би з цього приводу, обійдеться мені дуже дорого. Якось я сказала своєму синові Ніколасу, що замість того, аби приводити на світ дітей, хай заведе собі пса, і він мені цього так і не пробачив. Він одружився у двадцять два роки і через п'ять років вже мав трьох дітей. У нього надмірно розвинутий

материнський інстинкт. Мої внуки зовсім непогані, але собак я також люблю.

Я не наважуся критикувати обсесивну любов матерів, бо це, безперечно, єдина причина, через яку вижили біологічні види — від кажанів до технократів. Також не говоритиму про любов до природи, Бога, богинь та інших схожих понять, бо це навіть близько не високомовний виклад, а просто неформальна балачка.

Поговорімо натомість про романтичне кохання, ту колективну ілюзію, яка перетворилася на ще один споживчий товар. У створенні залежності індустрія любовних стосунків конкурує з наркаторгівлею. Припускаю, що для кожної жінки роман виглядає інакше, не всі одержимі певним кіноактором, як я, мабуть, є хтось, хто закохується в жабу, як принцеса з казки. У моєму випадку зовнішній вигляд моєї жертви значення не має, аби тільки він гарно пахнув, мав власні зуби і не кутив, але у мене є інші вимоги, які рідко стрічаються разом у реальному житті: ніжність, почуття гумору, добре серце, терплячість, аби витримувати мене, та інші риси, яких я тепер і не пригадаю. На щастя, мій нинішній коханий має їх удосталь.

Прийшла пора розповісти вам про Роджера, як я й обіцяла.

Незабутні уроки в суворій школі мого дідуся були дуже корисними, вони загартували мій характер і допомагали мені йти вперед у найлихіші години, однак негативно вплинули на мої стосунки в парі, бо я не поступаюсь; я є самодостатньою і бороню свою незалежність, мені зовсім не важко віддавати, але важко отримувати. Я не приймаю ласки — хіба тоді, коли можу за неї віддячити, ненавиджу, коли мені роблять подарунки, і не дозволяю святкувати мій день народження. Одним з найбільших викликів для мене було прийняти свою вразливість, але тепер це робити легше завдяки моєму новому коханню, дай Боже останньому.

Одного травневого дня 2016 року вдовий нью-йоркський адвокат на ім'я Роджер почув мене по радіо, коли їхав машиною з Мангеттена у Бостон. Він читав кілька моїх книжок, і щось сказане мною у тій програмі, мабуть, привернуло його увагу, бо він написав у мій офіс. Я відповіла йому, він продовжував мені писати зранку і ввечері щодня протягом п'яти місяців. Зазвичай я відповідаю лише на перший лист читача або читачки, бо мені не вистачило би життя вести регулярне листування із сотнями людей, які мені пишуть,

однак наполегливість нью-йоркського адвоката справила на мене враження і ми підтримували контакт.

Моя тодішня асистентка Чандра, любителька детективних серіалів з нюхом гончої, взялася з'ясувати все, що можна, про загадкового вдівця, який цілком міг виявитися психопатом, хто його знає. Неймовірною є кількість інформації, що є досяжною для будь-кого, хто захоче порпатися в нашому особистому житті. «Здається, він справжній адвокат, але не треба нікому довіряти, це може бути послідовник архітектора Бренді» — застерегла мене Чандра.

У жовтні я поїхала до Нью-Йорка на конференцію, і врешті ми з Роджером познайомились. Я змогла пересвідчитися, що те, що він писав про себе і що розвідала Чандра, відповідає істині: то був відкритий чоловік. Він мені сподобався, але це не був нестримний спалах пристрасі, як було зі мною у сорок п'ять років із Віллі. Це підтверджує сказане мною раніше: визначальними є гормони. Він запросив мене на вечерю, і через пів години я навпростець запитала його, які в нього наміри, бо в моєму віці немає часу, щоб марно витратити. Він подавився равіолі, але не втік, як зробила би я, якби він влаштував мені таку засідку.

Нам вдалося побути разом три дні перед тим, як я мусила вертатися в Каліфорнію, і цього часу Роджерові вистачило, аби вирішити: якщо він мене зустрів, то відпускати не збирається. Він запропонував мені вийти за нього заміж, коли відвезив до аеропорту. Я відповіла те, чого чекають від респектабельної зрілої дами: «Заміж — ніколи, але якщо ти готовий часто приїздити до Каліфорнії, ми можемо бути коханцями, що ти на це?» Бідолаха... що він міг мені сказати? Звісно, він погодився.

Так ми й робили кілька місяців, доки зустрічатися у вихідні після шестигодинного перельоту не стало надто важко. Тоді Роджер продав свій зашарашений меблями,

предметами і спогадами дім, роздарував усе, що в ньому було, і переїхав до Каліфорнії з двома велосипедами і дешицею одягу, який я скоренько замінила, бо він вийшов з моди. «В мене не лишилося нічого. Якщо у нас нічого не вийде, мені доведеться спати під мостом», — зауважив він занепокоєно.

Рік і сім місяців ми випробовували себе, живучи в
моєму ляльковому будиночку з двома собаками.
Ми обоє йшли на поступки: я мирилася з його безалаберністю, він — з моєю владною натурою, надмірною пунктуальністю і одержимістю письмом, яке не залишає багато часу для чогось іншого. Ми вивчили делікатний танець злагоджених пар, який дає змогу переміщатися по танцмайданчику, не наступаючи одне одному на ноги. По завершенні цього терміну, впевнені, що зможемо терпіти одне одного, ми одружилися, бо Роджер є радше традиційним чоловіком й ідея жити у гріху його непокоїла.

Наше весілля було дуже скромним: тільки наші діти й онуки. Всі були раді нашому єднанню, бо воно означало, що наразі їм не треба буде нами опікуватися; ми опікатимемо одне одного, доки зможемо.

Моя мати також була би задоволена. За кілька днів до смерті вона попросила мене вийти заміж за Роджера, щоб не бути старою і самотньою, сказала вона. Я пояснила їй, що не почуваюся ні старою, ні самотньою. «Якщо у мене є досконалий коханець, який чекає мене в Каліфорнії, для чого мені недосконалий чоловік?» — доводила я. «Коханці довго не тримаються, а чоловік — це впольована здобич», — відказала вона.

Мені трохи соромно це визнати, але я залежу від свого коханого у багатьох речах, які раніше давались мені легко, наприклад, заправити бензином автомобіль і поміняти лампочку. Роджер народився у Бронксі, це син поляків, з важкими руками селянина і доброю вдачею; він допомагає мені з усіма незручностями цього світу так, що я не почуваюся ідіоткою. Я рада, що прислухалася до своєї матері і вийшла за нього заміж. Він чудова впольована здобич, і сподіваюся, не зміниться.

Мій син запитав у Роджера, що той відчував, коли познайомився зі мною, і Роджер, зашарівшись, відповів: «Я почувався, наче підліток. І зараз почуваюся, як хлопчисько, який щоранку прокидається, знаючи, що піде в цирк». Усе відносно. Для мене це найспокійніший період мого життя, немає мелодрами. Натомість Роджеру здається, що щоденне сум'яття зі мною ніколи не стихає і нудьгувати нема коли.

Можливо, йому бракує нуду.

А що відчувала я, коли познайомилася з Роджером? Цікавість і якесь трепетання в животі, яке колись спонукало мене чинити нерозсудливо, а зараз застерігає, аби я їхала поволі й обережно, але я на нього не зважаю. Моя теорія і практика — казати життю «так», а по дорозі я побачу, як дати собі раду.

Одним словом: якщо я добула собі нареченого, то у будь-якої старушки, яка бажає мати супутника життя, є надія.

Вернутись у сімнадцять,
проживши цілий вік, —
як розгадати знаки,
не будши мудрецем,
знанацька знову стати
крихким, неначе мить,
знов спочувати глибоко,
як перед ликом Бога,
це те, що відчуваю я
у цю блаженну хвилю.

*Віолета Парра,
«Вернутись у сімнадцять»*

Молодь зазвичай запитує мене, як це — кохати в
моєму віці. Схоже, їх ошелешує, що я досі можу
плинно говорити, ба більше — закохуватися. Що
ж, це так само, як закохуватися у сімнадцять років, як
запевняє Віолета Парра, але з відчуттям невідкладності.
Нам з Роджером лишилось небагато. Роки минають скрад-
ливо, навшпиньки, підсміюючись, і зненацька лякають
нас у дзеркалі, стусають у спину. Кожна хвилина — на вагу
золота, і ми не можемо витратити їх на непорозуміння,
нетерплячість, ревності, дріб'язковість та інші дурниці, які
псують стосунки. Насправді, цей рецепт можна засто-
сувати у будь-якому віці, бо дні завжди полічені. Якби я
робила так раніше, то не мала б за душею двох розлучень.

Як пише у своїй книжці «Men Explain Things to Me» («Чоловіки мені пояснюють») Ребекка Солніт: «Фемінізм — це прагнення змінити щось дуже давнє, поширене і глибоко вкорінене у багатьох культурах світу, можливо, в більшості, у незліченних інституціях, майже у кожному домі на землі і в наших головах, де все починається і закінчується. Дивовижно, що стільки змінилося всього лиш за чотири чи п'ять десятиріч. І те, що все не змінюється постійно, остаточно і безповоротно, не означає провалу».

Руйнувати систему, на якій засновано цивілізацію, дуже важко і довго, але потроху нам це вдається. Складне і захопливе завдання вигадати новий лад на заміну старому є тривалим. Ми робимо два кроки вперед і один назад, спотикаємося, падаємо, знову підводимося, допускаючи помилки і святкуючи ефемерні перемоги. Бувають миті страшного розчарування та інші — великого піднесення, як це було з рухом #MeToo і масовими маршами жінок у багатьох містах світу. Ніщо не може спинити нас, якщо ми поділяємо бачення майбутнього й рішуче налаштовані усі разом перетворити його на дійсність.

Патріархат існував не завжди, він не є внутрішньо притаманним людському роду, він нав'язаний культурою. Ми відлічуємо наше існування на планеті від винайдення письма приблизно п'ять тисяч років тому в Месопотамії, а

це ніщо проти двохсот тисяч років існування *Homo sapiens*. Історію пишуть чоловіки, які на власний розсуд прославляють чи замовчують факти; жіночу половину людства в офіційній історії проігноровано.

До руху визволення жінок хто кидав виклик постулатам мачизму? Оспорювали расизм, колонізацію, експлуатацію, власність, розподіл ресурсів та інші прояви патріархату, але жінки не були включені у цей аналіз. Вважалося, що гендерний поділ є біологічним чи божественним імперативом і влада природно належить чоловікам. Але так було не завжди; перед чоловічим пануванням були інші форми організації. Спробуймо їх пригадати чи уявити.

Можливо, перед смертю я побачу глибокі зміни, бо молодь так само стривожена, як і ми, це наші союзники. Їм нетерпеливиться. Вони ситі по горло економічною моделлю, систематичним нищенням природи, корумпованою владою, дискримінацією і нерівністю, яка нас розділяє і провокує насильство. Світ, який вони успадкують і яким їм треба буде управляти, здається їм згубним. Бачення кращого світу поділяють активісти, митці, науковці, екологісти та деякі духовні групи, незалежні від будь-якої форми організованої релігії, які майже без винятку є ретроградними і мачистськими інституціями, і багато інших. У нас попереду багато роботи, подруги і друзі. Треба прибрати і впорядкувати наш дім.

Передусім ми мусимо покінчити з патріархатом, цією тисячолітньою цивілізацією, яка прославляє чоловічі доблесті (і вади) і упокорює жіночу частину людства. Ми повинні оспорювати все: від релігії і законів до науки і традицій. Ми всерйоз розлютимось — настільки, що наша лють зітре на порох підвалини, на яких тримається ця цивілізація. Покірність, прославлена як жіноча чеснота, є нашим найгіршим ворогом, вона нам ніколи не допомагала і тільки грає на руку чоловікам.

Шана, послух і страх, які нам прищеплюють з колиски, настільки нам шкодять, що ми навіть не усвідомлюємо

своєї сили. Ця сила є такою великою, що найпершою ціллю патріархату є знищити її усіма наявними у нього засобами, включно з найгіршими формами насильства. Ці методи дають такі гарні результати, що дуже часто найбільшими поборницями патріархату є жінки.

Активістка Мона Елтахаві, яка кожную свою лекцію починає із декларації принципів: «Хай здохне патріархат!», каже, що ми мусимо кидати виклик, виявляти непослух і ламати правила. Іншого способу немає. Є більш ніж достатньо причин для того, щоб боятися конфлікту, як показують страхотливі цифри безкарно проданих, побитих, зґвалтованих, закатованих і вбитих жінок у цілому світі, не кажучи вже про інші, менш летальні способи залякати і змусити нас замовкнути. Кидати виклик, виявляти непослух і ламати правила належить молодим дівчатам, в яких ще немає відповідальності матерів, і бабусям, які вже пережили репродуктивний етап.

Настав час, аби ми, жінки, взяли участь в управлінні цим стражденним світом нарівні з чоловіками. Часто жінки при владі поводяться, як круті чоловіки, бо це єдиний спосіб, в який вони можуть конкурувати і керувати, та коли ми досягнемо критичної цифри у владних та лідерських позиціях, то зможемо схилити чашу терезів у бік справедливішого і більш егалітарного суспільства.

Понад сорок років тому Белла Абзуг, видатна активістка і депутатка від штату Нью-Йорк, узагальнила це в одній фразі: «У ХХІ сторіччі жінки змінять природу влади — замість того, аби влада змінила природу жінок».

Одного разу моя донька Паула, якій тоді було двадцять років, порадила мені не говорити так багато про фемінізм, бо він вийшов з моди і не є сексі. Вже відчувалася віддача вісімдесятих років супроти руху жіночого визволення, в якого було стільки досягнень. У нас відбулася грандіозна дискусія, в якій я спробувала пояснити їй, що фемінізм, як і кожна революція, є органічним явищем, суб'єктом постійних змін і ревізій.

Паула належала до покоління привілейованої молоді, яка здобула вигоди із боротьби своїх матерів і бабусь і спочивала на лаврах, уявляючи, що все вже зроблено. Я пояснила їй, що переважна більшість жінок досі не отримала цих благ і смиренно приймає свою долю. Вони думають, що, як запевняла мене моя мати, світ так влаштований і змінити його не можна. «Якщо слово “фемінізм” з якоїсь причини тобі не подобається, знайди інше; назва — це пусте, важливо виконувати роботу заради самої себе і заради своїх сестер у решті світу, які цього потребують», — сказала я їй. Паула відповіла зітханням і поглядом, спрямованим у стелю.

Чоловіки дуже вміло зобразили феміністок як істеричних і розпатланих відьом; недарма молоді жінки репродуктивного віку, якою тоді була Паула, боялися цього слова, яке могло відстрашити можливих претендентів. Мушу пояснити: щойно моя донька закінчила університет

і почала працювати, як з ентузіазмом прийняла ідеї, які всотала з материнським молоком. У неї був наречений із сицилійської родини, чудовий юнак, який сподівався, що вона навчиться готувати спагеті, щоб одружитися і народити шістьох дітей. Він не заперечував, аби Паула вивчала психологію, бо це могло пригодитися у вихованні дітей, однак розірвав заручини, коли вона вирішила спеціалізуватися на людській сексуальності. Не міг допустити, щоб його наречена займалася вимірюванням пенісів і оргазмів інших чоловіків. Я його не звинувачую, бідолаху.

Моя донька померла багато років тому, і я досі думаю про неї щовечора перед сном і щоранку, коли прокидаюсь. Як я за нею скучаю! Вона би дуже зраділа, побачивши, що зараз є нова хвиля молодих, зухвалих феміністок із гумором і креативністю.

Це дуже щаслива для мене пора. Щастя не шумливе і не б'є через край, як радість чи насолода; воно тихе, спокійне, розмірене, це внутрішній стан благополуччя, яке починається з любові до себе. Я вільна. Мені не треба нікому нічого доводити, ані займатися дітьми чи внуками — усі вони є самодостатніми дорослими людьми. Я справилася, як сказав би мій дідусь, і зробила значно більше, ніж сподівалася.

Є люди з планами на майбутнє, які навіть думають про кар'єру, але, як я вже казала раніше, то не був мій випадок. З юності я мала єдину ціль — утримувати себе самотужки, і мені це вдалося, однак все решта на своєму шляху я робила навпомацки. Як казав Джон Леннон: «Життя — це те, що відбувається, коли ти зайнятий реалізацією інших планів». Тобто по життю йдеш без мапи і нема як повернутися назад. Я не контролювала великі події, котрі визначили мою долю чи мою особистість, як-от зникнення мого батька, військовий переворот у Чилі і вигнання, смерть моєї доньки, успіх «Дому духів», троє пасербів-наркоманів чи два мої розлучення. Можна було б заперечити, що я мала контроль над своїми двома розлученнями, але успіх подружнього зв'язку залежить від двох його учасників.

Моя старість — це коштовний подарунок. Моя голова ще працює. Я люблю свою голову. Я почуваюся вільніше. Я

позбулася невпевненості, ірраціональних бажань, зайвих комплексів та інших смертних гріхів, які того не варті. Я відпускаю, не тримаю... Я мусила робити це раніше.

Люди приходять і відходять, навіть найближчі члени родини розсіваються. Немає сенсу чіплятися за когось або щось, бо весь всесвіт тяжіє до відокремлення, безладу та ентропії, а не до спаяності. Я обрала просте життя, в якому менше матеріальних речей і більше дозвілля, менше турбот і більше розваг, менше соціальних зобов'язань і більше справжньої дружби, менше шарварку і більше тиші.

Не знаю, чи досягла би я всього згаданого раніше, якби мої книжки не мали успіху, це рятує мене від економічної нестабільності, яка гнітить переважну більшість старих. У мене є свобода, бо я маю засоби, щоб жити так, як хочу. Це привілей.

Щоранку, прокинувшись і привітавшись із Паулою, Панчітою та іншими присутніми духами, коли кімната ще темна і тиха, я кличу назад мою душу, яка ще блукає цариною снів, і дякую за все, що маю, особливо за любов, здоров'я і письмо. Я також складаю подяку за наповнене і пристрасне життя, яке мала і матиму далі. Я не готова передавати свій факел і сподіваюсь, ніколи не буду готова. Я хочу запалити факели наших доньок і внучок від свого. Їм доведеться жити замість нас, як ми живемо замість наших матерів, і продовжувати справу, яку ми не встигли завершити.

Я пишу ці сторінки у березні 2020 року, замкнувшись із Роджером у нашому домі через кризу коронавірусу. (Замість цих рефлексій я мала би писати, черпаючи натхнення у Гарсії Маркеса, роман «Кохання в часи коронавірусу»). У нашому віці, якщо Роджер чи я підхопимо вірус, нам кінець. Нам гріх нарікати, ми перебуваємо у стократ більшій безпеці, ніж нинішні герої, які змагаються з вірусом на першій лінії, ми в значно комфортнішій ситуації, ніж більшість людей, які зараз змушені залишатися у своїх домівках до нового розпорядження. Мені прикро думати про самотніх старих, хворих, бездомних, малозабезпечених, безпомічних, згромаджених в антисанітарних житлах чи таборах біженців і багатьох інших, хто переживає це лихо без засобів до існування.

Нам із Роджером дуже пощастило. Собаки нас розважають і складають нам компанію, тож ми не скучаємо. На обідньому столі Роджер працює віддалено на своєму комп'ютері, тоді як я мовчки пишу в своїй мансарді, решту часу ми читаємо і дивимося по телевізору фільми. Наразі дозволено виходити на прогулянки при умові збереження дистанції у два метри між людьми, це дає змогу нам провітрити мозок. Можливо, це медовий місяць, якого ми ніколи не мали, бо були надто зайняті.

Зізнаюся, що попри обмеження пандемії іноді ми запрошуємо когось на вечерю. Роджер робить це через Zoom зі своїми дітьми і внуками у Вашингтоні і Бостоні; у кожному з трьох домів готують однакову їжу і сідають вечеряти і розмовляти кожен зі своїм келихом вина. Моїми гостями є добрі душі, які супроводжують мене в житті, і деякі літературні герої. Так, мене приходила провідати Еліза Соммерс. Це вже не та закохана юнка у дикому краю в часи золотої лихоманки, це сильна і мудра стара жінка, яка носить підвішеною до шиї торбинку з дешицею праху свого чоловіка. Ми поговорили про цю книжку, і я могла розповісти їй, який поступ зробили жінки за останні півтора сторіччя. Не знаю, чи повірила вона мені.

Ми з Роджером вже декілька тижнів живемо у цьому дивному усамітненні, і наразі в нас усе гаразд, та побоююся, що коли ця криза затягнеться надовго, у нас не вистачить ані терпіння, ні любові, ні дисципліни, щоб витримати одне одного. Вимушене і тісне співіснування дуже дратує. Кажуть, що в Китаї, який перший запровадив карантин, сотні тисяч пар подали на розлучення.

Ніхто не пам'ятає глобальної катастрофи такого масштабу. У кожній екстремальній ситуації в людях дає про себе знати найкраще і найгірше, з'являються герої і негідники. Також проявляється характер народів. В Італії люди виходять на балкони співати оперу, щоб підбадьоритися, тоді як у інших місцях купують зброю. А недавно мені сказали, що в Чилі зросли продажі шоколаду, вина і презервативів.

Хіба могли ми уявити, що за кілька днів знайомий нам світ так розладнається? Призупинилося соціальне життя, заборонили всі зібрання: від футбольних матчів до зустрічей анонімних алкоголіків, закрили школи, університети, ресторани, кафе, книгарні, крамниці та багато іншого. Про подорожі нема навіть мови. Мільйони людей втратили

роботу. Налякані люди скуповують продукти і товари. Першим пропав туалетний папір — як це пояснити, я не знаю. Ті, у кого є якісь заощадження, забирають їх з банку і тримають купюри під матрацом. Фондова біржа обвалилася. Для нестійкої економіки споживання нарешті настав час істини. Вулиці порожні, міста безмовні, держави налякані і багато з нас ставить під сумнів нашу цивілізацію.

Утім, не всі новини є поганими. Зменшилось забруднення, вода у каналах Венеції є прозорою, небо над Пекіном стало блакитним і серед хмарочосів Нью-Йорка чутно спів птахів. Родичі, друзі і сусіди спілкуються, як можуть, аби підтримати одне одного. Нерішучі закохані планують жити разом, щойно зможуть зустрітися. Раптом ми усвідомили, що єдине, що справді важить, — це любов.

Песимісти кажуть, що це науково-фантастична анти-утопія, що люди, поділившись на дикі племена, врешті пожеруть одні одних, як у страхітливому романі «Дорога» Кормака Маккарті. Реалісти думають, що це минеться, як багато інших катастроф в історії, і доведеться долати наслідки у довготривалій перспективі. Ми, оптимісти, гадаємо, що це той струс, якого ми потребуємо, аби скоректувати курс, унікальна нагода зробити глибокі зміни. Це почалося як криза у сфері охорони здоров'я, та понад те, це криза влади, лідерства, людських стосунків, цінностей і способу життя на планеті. Ми не можемо і далі жити в цивілізації, заснованій на розгнuzданому матеріалізмі, жадібності і насильстві.

Це час для рефлексії. Який світ ми хочемо? Гадаю, це найважливіше запитання нашого часу, питання, яке повинні ставити перед собою кожна свідома жінка і чоловік, питання, яке мусив поставити злодієві багдадський халіф у тій старій історії.

Ми хочемо світ, де є краса, не тільки та, що розрізняється органами чуттів, але й та, що сприймається відкритим серцем і ясным розумом. Хочемо чисту планету, захищену від будь-якої агресії. Хочемо збалансовану, стійку цивілізацію, засновану на повазі між нами, заради інших видів і заради природи. Ми хочемо інклюзивну та егалітарну цивілізацію, в якій не буде дискримінації за гендером, расою, класом, віком чи будь-якою іншою класифікацією, яка нас розділяє. Ми хочемо приємного світу, де пануватиме мир, емпатія, порядність, правда і милосердя. А понад усе ми хочемо веселого світу. До цього ми, добрі чаклунки, прагнемо. Те, чого ми бажаємо, не є фантазією, це проект; усі разом ми зможемо цього досягнути.

Коли мине коронавірус, ми виповземо з наших нір і обережно ввійдемо в нову нормальність; і тоді перше, що зробимо, це обіймемо один одного на вулиці. Як нам бракувало контактів з людьми! Ми будемо тішитися кожній зустрічі і мило піклуватися про сердечні справи.

Подяки

Лорі Баррі і Сарі Гілшейм за чудову роботу, яку вони здійснюють у моїй фундації.

Луїсу Мікелю Паломаресу, Мірабель Люке і Хоанні Кастільйо, моїм агентам, яким спала на думку ідея написати про фемінізм.

Нурії Тей, Давіду Тріасу і Дженніфер Герші, моїм видавцям у Plaza & Janés і Ballantine.

Кавіті Рамдас, нашій наставниці в фундації — за те, що поділилася зі мною знаннями про ситуацію жінки у світі.

Лаурі Паломарес — за те, що просвітила мене щодо молодих феміністок.

Лорен Катберт — за видання мого перекладу англійською мовою.

Героїням, яких я зустрічаю щодня завдяки моїй фундації, які оповіли мені свої життя і надихнули написати цю книжку.

Феміністкам, які сформували мене в юності і досі мене направляють.

Про Автора

Ісабель Альєнде народилася 1942 року в Перу. Раннє дитинство провела в Чилі, в отроцтві і юності жила у Болівії, у Лівані. Після військового перевороту в Чилі 1973 року експатріювалася у Венесуелу, а з 1987 року живе як емігрантка в Каліфорнії. Називає себе «вічною іноземкою».

Розпочала свою літературну кар'єру в журналістиці у Чилі і Венесуелі. У 1982 році її епічний дебют «Дім духів» став одним з легендарних романів латиноамериканської літератури. За ним з'явилося багато інших, і всі вони здобули міжнародний успіх. Її твори було перекладено сорока мовами і продано понад сімдесят мільйонів примірників: вона є найбільш читаною іспаномовною письменницею. Альєнде отримала понад шістдесят міжнародних нагород, серед них — Національну літературну премію Чилі у 2010 році, датську Премію Ганса Крістіана Андерсена (2012) — за трилогію «Спогади Орла і Ягуара», а 2014 року — Президентську медаль Свободи, найвищу цивільну відзнаку США. 2018 року Ісабель Альєнде стала першою іспаномовною письменницею, нагородженою медаллю пошани National Book Award у Сполучених Штатах — за значний внесок у красне письменство.

Найвідоміші твори письменниці: «Дім духів», «Про кохання і морок», «Ева Луна», «Оповідки Еви Луни», «Не-

скінченний план», «Паула», «Афродіта», «Донька фортуни», «Портрет сепією», «Місто чудовиськ», «Моя вигадана країна», «Королівство Золотого дракона», «Зорро», «Ліс пігмеїв», «Інес душі моєї», «Сума днів», «Острів у глибині моря», «Щоденник Маї», «Гра у Ripper», «Японський коханець», «Там, за зимою», «Довгий пелюсток моря».

Літературно-художнє видання

Ісабель Альєнде

ЖІНКИ ДУШІ МОЄЇ

Про нетерплячу любов, довге життя і добрих чаклунок

Есе

З іспанської переклала Галина Грабовська

Редактор *Інна Корнелюк*

Дизайн *Вадим Карасьов*

Макет *Сашко Шевцов*

Відповідальний редактор *Галина Завалій*

Анетти
ВИДАВНИЦТВО
АНТОНЕНКО

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №4873 від 26.03.2015 р.

Видавець: ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко»

Інтернет-магазин: www.anetta-publishers.com

Для листування: anetta@anetta-publishers.com

Віддруковано з готових діапозитивів

в друкарні ТОВ «Друкарня «Рута», ДК №4060 від 29.04.2011,

м. Кам'янець-Подільський, вул.Пархоменка, 1,

т. 038 494 22 50, drukruta@ukr.net

Замовлення №

АЛЬЄНДЕ Ісабель

А 56 Жінки душі моєї. *Есе.* / Переклад з іспанської Галини Грабовської. — Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2021. — 176 с.

ISBN 978-617-7654-57-4

Ісабель Альєнде поринає у спогади і пропонує нам зворушливу книжку про її ставлення до фемінізму і того факту, що вона є жінкою. «Кожен прожитий рік і кожна зморшка розповідають мою історію», — велика чилійська письменниця запрошує нас супроводити її у хвилюючій мандрівці, в якій переглядає свою життєтворчість. Розповідає про дуже важливих у її житті жінок: рідних Панчіту, Паулу, літагента Кармен Бальсельс, за якими тужить; видатних письменниць, бунтарок у мистецтві, зокрема Вірджинію Вулф, Маргарет Етвуд та Ів Енслер; а ще безіменних жінок, які пережили насильство, однак, сповнені гідності та відваги, підводяться і йдуть уперед. Усіх тих, хто незмінно супроводжував її по життю та надихають: жінки її душі. Вона міркує про рух #MeToo, про нещодавні соціальні заворушення в її рідній країні і про тривожну ситуацію, в якій усі ми живемо з приходом пандемії. І все це — не втрачаючи тієї характерної для неї пристрасі до життя і наполягаючи, що попри вік завжди є час для любові. Хай там що, доросле життя треба проживати, відчувати і насолоджуватися ним на повну силу.

УДК 821.134.2